

НАРОДНА УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ

ТЕОРІЯ ПЕРЕКЛАДУ

Частина перша

Видавництво НУА

НАРОДНА УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ

ТЕОРІЯ ПЕРЕКЛАДУ

Частина перша

Для студентів 3–4 курсів факультету «Референт-перекладач»,
які навчаються за спеціальністю 035 Філологія (Переклад)

Харків
Видавництво НУА
2017

УДК 81'25 (075.8)
ББК 81.07я73-1
Т-41

*Затверджено на засіданні кафедри теорії та практики перекладу
Народної української академії
Протокол №11 від 19.06.2017*

Автор-упорядник *О. А. Кальниченко*

Рецензенти:

Черноватий Л. М., докт. пед. наук, професор кафедри теорії та практики перекладу англійської мови Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Панченко Д. І., канд. філол. наук, доцент, завідувач кафедри теорії та практики перекладу ХГУ «НУА»

Т-41   **Теорія** перекладу: для студентів 3-4 курсів ф-ту «Референт-перекладач», які навчаються за спеціальністю 035 Філологія (Переклад) / Нар. укр. акад., [каф. теорії та практики перекладу ; авт.-упор. О. А. Кальниченко]. – Харків : Вид-во НУА, 2017. – Ч. 1. – 64 с.

Посібник з теорії перекладу (перша частина) містить огляд сучасного перекладознавства та його «повороти», а також опис лінгвістичного перекладознавства, функціональних підходів до перекладу та дескриптивного перекладознавства.

Призначається для студентів вищих закладів освіти, що навчаються за спеціальністю 035 Філологія (Переклад), аспірантів, дослідників, викладачів, перекладачів та всіх, хто цікавиться перекладознавством.

УДК 81'25 (075.8)
ББК 81.07я73-1

© Народна українська академія, 2017

ЗМІСТ

Вступ	4
Розділ 1. Перекладознавство: назва дисципліни та її розвиток	9
1. Формування концептуального уявлення про «переклад».....	12
2. Що перекладознавство вивчає?	13
2.1. Структурна схема перекладознавства.....	14
3. Розвиток перекладознавства	20
4. Перекладознавство у XXI ст.	22
5. Розширення обрисів перекладознавства	23
6. Повороти перекладознавства	24
6.1. Поворот до культури	24
6.2. «Повороти» у 1990-х.....	25
6.3. «Повороти» XXI століття?	26
Розділ 2. Лінгвістичний підхід до перекладу	31
1. Еквівалентність	36
1.1. Типології еквівалентності	37
1.2. Природа еквівалентності	38
1.3. Еквівалентність між елементами мовної системи та між текстами.....	38
1.4. Еквівалентність як емпіричний та теоретичний концепт	39
1.5. Західні теорії перекладу як реакція на еквівалентність	41
Розділ 3. Підходи функціоналістів	44
1. Ранні функціональні погляди на переклад	44
2. Загальна теорія перекладу.....	44
3. Основні поняття <i>скопос-теорії (Skopostheorie)</i>	45
3.1. Скопос, мета, намір, функція, адекватність, завдання на переклад.....	45
3.2. Текст як пропозиція інформації.....	46
3.3. Інтертекстуальна та інтратекстуальна когерентність.....	46
3.4. Культура та культурна специфічність	47
4. Функціональні підходи до вишколу перекладачів	47
5. Функціональні підходи до одночасного перекладу.....	48
6. Функціональні підходи до перекладу конкретних типів текстів	48
6.1. Художній переклад	48
6.2. Переклад Біблії.....	49
7. Етичні аспекти.....	49
8. Поточні та майбутні дослідження з функціоналізму	50
Розділ 4. Дескриптивне перекладознавство	53
1. Визначення та сутність дескриптивного перекладознавства	53
2. Маніпуляційна школа	54
3. Методологія опису перекладів	55
4. Дескриптивне перекладознавство та поза його межами.....	56
4.1. Опис та пояснення	57
4.2. Мультидисциплінарний підхід	57
4.3. Підхід орієнтований на цільову систему	57
4.4. Припустимі переклади.....	58
4.5. Еквівалентність як дескриптивне поняття.....	59
4.6. Трьох-етапна методологія	59
4.7. Норми перекладу.....	60
4.8. За межами ДП – від норм до законів.....	60
5. Критика дескриптивізму	61

ВСТУП

Переклад – це передача тексту на одній мові засобами іншої мови. За такого розуміння перекладу основним методом дослідження буде порівняння джерельного тексту з цільовим текстом заради встановлення відповідності другого першому, а ключовою категорією тоді буде категорія **еквівалентності**. Але переклад – це ще й перенесення явищ однієї культури в іншу, адже процес перекладу відбувається в контексті культури і є частиною культурного діалогу та розвитку цільової культури. Тоді, аби зрозуміти, що таке переклад, слід розглядати тексти, які в самій цільовій культурі вважаються за переклади, і порівнювати їх з текстами-неперекладами цієї само культури, а вже потім, озирнувшись на джерельні тексти, дослідити рішення, які обирали перекладачі. За цього підходу досліджуються і переклад (як результат), і перекладання (як процес), а основним об'єктом дослідження тоді стає поняття **норми** та розгляд шляхів, якими норми різного роду впливають на перекладацькі рішення та на реакцію цільової аудиторії (Кальниченко, 2016). У річищі «повороту до культури», який було проведено в збірці С. Баснет та А. Лефевра [Bassnett, 1990], у 1990-х роках перекладознавство запозичує чи адаптує теоретичні моделі з культурології, особливо з феміністичних, гендерних та постколоніальних досліджень. Як вид діяльності перекладання об'єднується з іншими формами переробки текстів, такими як складання антологій, критика та історіографія. Піднімаються важливі питання ідеології та влади, стає актуальним питання маніпуляції, особливо після опублікування збірки праць під назвою «The Manipulation of Literature. Studies of Literary Translation» [Hermans, 1985], редактор якої Тео Германс у передмові написав: що б захисники еквівалентності не стверджували в теоріях, на практиці «всі переклади передбачають певну ступінь маніпулювання джерельним текстом заради певних цілей» [Hermans, 1985, с. 9]. Тобто, приходить розуміння, що переклад – це ще й важливий соціальний чинник, що несе на собі прикмети місця, часу, умов свого створення і впливає на ці місце, час і умови; іншими словами, переклад – це соціальний акт. Також спостерігається зростання зацікавленості не так у самому перекладі, як у ролі перекладача. Це проявляється в інтересі до етики перекладача та його особистості, а також у сильному тяжінні до питань соціології перекладу, де особливо значним є вплив французького соціолога П'єра Бурдьє. Аби пояснити соціальний характер перекладу як комунікативної практики та передати активну роль перекладача як суб'єкту перекладацької діяльності, у перекладознавстві стали застосовувати категорію «**габітус**», під яким розуміють «систему стійких набутих схильностей», які використовуються індивідами як вихідні настанови, що породжують конкретні соціальні практики індивідів (Бурдьє, 2007). Поняття габітусу перекладача дозволяє розкрити перекладацьку діяльність не лише як таку, що керується нормами, але й водночас продемонструвати ту «міру, якою самі перекладачі грають свою роль у підтриманні і, можливо, у створенні норм» (Simeoni, 1998).

Очевидно, існує три основні точки зору на те, що таке перекладознавство, кожна з яких ґрунтується на певних філософських засадах. Ці різні засади по-

роджують багато непорозумінь і незгоди. І хоча окремі вчені необов'язково пов'язані виключно з однією з них, проте ці три позиції є корисними для того, щоб скласти уявлення про сьогоденний стан речей в перекладознавстві.

По-перше, існує точка зору, що перекладознавство це – прикладна наука подібно до технічних наук, або, можливо, економічних. За такої точки зору метою перекладознавства є вирішення практичних завдань: а саме тих завдань, які вважаються суспільством важливими. Якщо нашу дисципліну розглядати під таким кутом зору, тоді її програма визначається зовнішніми потребами, скажімо, потребою у високоякісних системах машинного перекладу, або потребою у швидкій та недорогій підготовці гарних перекладачів, або необхідністю у багатомовних банках термінів фінансової та банківської термінології. І за такого підходу ключовим словом буде слово «*для чого*»: перекладознавство для суспільства, для перекладачів, для міжнародної спільноти (Chesterman, 2000).

Саме такого погляду на перекладознавство притримуються численні технічні перекладачі-професіонали, яких цікавлять відповіді на такі питання: Як перекладати швидше без шкоди для якості? Як поліпшити якість перекладу? Як поліпшити якість джерельного тексту? Як просвіщати замовників, щоб вони реалістичніше дивилися на пов'язані з перекладом питання? Як найкраще готувати майбутніх перекладачів? Як укласти типологію перекладів, яку можна було б використовувати, реалістичніше деталізуючи перекладацькі контракти? Де пролягають ті основні напрямки чи принципи, до яких професійні перекладачі можуть звернутися у пошуках підказок стосовно вирішення конкретних видів повторних перекладацьких завдань?

Інакше кажучи, ці професійні перекладачі вважають, що перекладознавство призначене, щоб їм допомагати. Вони хочуть «заглянути» в теоретичні праці і відшукати там вирішення своїх власних складнощів. Однак, до певної міри, їхні інтереси вступають у протиріччя з одним із нових напрямків розвитку перекладознавства, який багатьма сприймається як істотний прогрес. Мається на увазі перехід від праць приписного характеру до досліджень описового типу. Прибічники описового або дескриптивного підходу до перекладу не вважають своїм завданням випрацювання корисних рекомендацій, адже для них професійні перекладачі та переклади є об'єктом дослідження, об'єктом, що його необхідно описати й розтлумачити.

А от прикладне перекладознавство, звичайно, звертається до деяких важливих для практиків перекладу питань: методів навчання перекладу, практичного вирішення певних завдань, критеріїв оцінювання перекладу тощо. Сюди слід також віднести скопос-теорію, адже її призначення описати чинники, що ведуть до оптимального перекладу, який задовольняв би меті (скопосу), і, таким чином, ця теорія зберігає притаманний їй прескриптивний аспект, який конче потрібен, наприклад, у викладанні, і, в принципі, міг би послужити й практичним перекладачам. Також варто до цієї гілки перекладознавства включити й праці з машинного перекладу (МП).

По-друге, деякими вченими перекладознавство розглядається як герменевтична дисципліна, на кшталт літературознавства або концептуального аналізу в

філософії. До певної міри і цей підвид перекладознавства також розглядають як такий, що вирішує завдання; лише його завдання переважно поступають не зовні від суспільства, а із середини самої дисципліни: це питання, що вважаються цікавими для науки заради самої науки. Прикладами таких питань можуть бути: Як визначити поняття переклад? Як визначити еквівалентність? Які плюси і мінуси розгляду перекладу як канібалізму або як декодування? Що нового в наше розуміння перекладу вносить постмодернізм? Як певні типи перекладу зраджують інакшого? Ключове слово, що символізує цей підхід, це – слово «**як**»: переклад або перекладач розглядається як щось. Це герменевтичне *як* лежить, звичайно, у корені багатьох теорій інтерпретації: тлумачимо невідоме, розглядаючи його, як відоме. Так, ми тлумачимо світло, розглядаючи його або як хвилю, або як частку (Chesterman, 2000).

Поворот до культури, який зробили численні перекладознавці у 1980 роки, з його зацікавленістю у перекладачах, замовниках та опікунах, як тих, хто маніпулює владою, також приніс напрямок у перекладі з чіткою ідеологічною повісткою дня. Вивчення зв'язків перекладу з культурою означало не лише дослідження зразків цих взаємовідношень, але й також розкриття прихованих причинно-наслідкових зв'язків. Критичне дослідження культури в перекладознавстві веде пошуки того, як розкрити механізми маніпуляції в перекладі, упередженість, щоб поліпшити розуміння здійснення цих процесів, і, отже, аби завадити таким маніпуляціям в майбутньому. А перекладознавці-феміністи, наприклад, прагнуть не лише до прирощення знань, але й до того, аби змінити суспільство. А Лоуренс Венуті (Venuti, 1995), скажімо, прагне змінити домінуючу практику перекладу і таким чином змінити шляхи сприйняття однією культурою іншої.

Ця група науковців, отже, має одну конкретну спільну ознаку з тією групою, що розглядає перекладознавство як суто прикладну дисципліну. І для герменевтиків, і для прикладників перекладознавства є засобом для досягнення певної мети, мети, що може бути практичною (краща якість перекладів, кращі перекладачі), або ідеологічною (вільніші громадяни, краще суспільство).

Перекладанням тих видів текстів, які ці вчені прагнуть досліджувати, займається не дуже чисельна група професійних перекладачів. А більшість перекладачів-практиків не цікавлять питання «як?» в першу чергу, хоча у них може бути цілком мотивоване бажання сприяти міжкультурним зв'язкам взагалі. Перекладачів-практиків прибічники герменевтичного підходу до перекладу, здається, можуть більше всього зацікавити такими темами як образ перекладача в суспільстві або у власних очах.

Самі ж учені прагнуть розглядати свою роль як роль інтерпретаторів, які розтлумачують самим перекладачам та суспільству в цілому роль перекладу, перекладання та перекладачів, розтлумачують причинно-наслідкові зв'язки різних видів перекладу, скажімо, в поняттях переважаючих ідеологій або ідеологічних конфліктів.

По-третє, існує точка зору на перекладознавство як на емпіричну гуманітарну науку, на кшталт соціології або психології; науку біхейвіористську, чийм

об'єктом є вивчення конкретного виду людської діяльності. З цієї точки зору перекладознавство має того самого роду цілі, як і всяка інша наука, а саме описувати, пояснювати та передбачати (Chesterman, 2000). Ось класичне викладення завдань емпіричної науки соціологом науки Гемпелем (1952: цитовано в Toury 1995:9).

«Емпірична наука має дві основні цілі: описати конкретне явище у світі нашого досвіду та встановити загальні принципи, за допомогою яких їх можна пояснити і передбачити. Пояснювальний та передбачувальний принципи наукової дисципліни устанавлюються в її гіпотетичних узагальненнях та теоріях; вони характеризують загальні закономірності чи моделі, яким підкоряються окремі явища і завдяки яким їхнє вживання може систематично передбачатися».

За такого погляду перекладознавство розвивається шляхом висунення гіпотез та їхньої перевірки на емпіричному матеріалі. Взаємопов'язані та підтверджені гіпотези далі можуть привести до теоретичних законів. Прикладом такого підходу є робота Г. Турі про дескриптивне перекладознавство, норми та закони перекладацької діяльності (Toury, 1995). Ключовим словом для цієї гілки перекладознавства є сполучник **«якщо»**: ця гілка в дослідженнях прагне до встановлення умов, за яких створюються певні різновиди перекладів, чи умов, за яких переклади мають конкретні види впливів та реакцій.

Науковці, які працюють в межах цього напрямку, не розглядають свої праці як такі, куди можуть заглянути перекладачі-практики за рекомендацією; навпаки, вони намагаються описувати та трактувати перекладацьку діяльність. Їхнє завдання не полягає в тому, щоб пропонувати принципи, щоб приписувати. Вони, в дійсності, маже одностайні у відхиленні прескриптивізму – під яким розуміють зосередженість на рекомендаціях перекладачам, як тим слід чинити і якими мають бути переклади – бо для них така зосередженість не є науковою. Прикладне перекладознавство в межах цього підходу приймається, проте тут проводиться чітка межа між дескриптивним або власне теоретичним дослідженням і прикладним (див. схему перекладознавства Джеймса Голмза (Holmes, 1988).

Однак, відмова від прескриптивізму (від приписів та рекомендацій) розширила розрив між теоретиками перекладу та професійними перекладачами.

Література:

1. Бурдьє П. Социальное пространство: поля и практики / П. Бурдьє. – Спб.: Алетейя, 2007. – 567с.
2. Кальниченко О. А. Концепція перекладу Андре Лефевра та її термінологія / О. А. Кальниченко, З. В. Зарубіна // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Сер. : Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов. – 2014. – № 1102, вип. 77. – С. 210–218.
3. Bassnett S. Translation, History and Culture / Susan Bassnett, André Lefevere. – London ; New York: Routledge, 1990. – 182 p.

4. Chesterman A. What constitutes “progress” in Translation Studies? / Andrew Chesterman //Översättning och tolkning. Rapport från ASLA: s höstsymposium, Stockholm, 5-6 november 1998/Birgitta Englund Dimitrova (ed.). – Upsala, 2000. – P. 33-49
5. Hermans T. The Manipulation of Literature: Studies in Literary Translation/ Theo Hermans (ed.). London and Sydney: Croom Helm, 1985. – 249 p.
6. Holmes J. S. The Name and Nature of Translation Studies // J. S. Holmes Translated! Papers on Literary Translation and Translation Studies – Amsterdam : Rodopi, 1988 – P. 66 – 80.
7. Simeoni D. The pivotal status of the translator’s habitus / Daniel Simeoni. – Target. – 1998. – №10. – P.1–39.
8. Toury G.. Descriptive Translation Studies and Beyond / Gideon Toury.– Amsterdam : John Benjamins, 1995. – 331 p.
9. Venuti L. The Translator’s Invisibility. A History of Translation / Lawrence Venuti. – London ; New York : Routledge, 1995. – 353 p.

РОЗДІЛ 1. ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО: НАЗВА ДИСЦИПЛІНИ ТА ЇЇ РОЗВИТОК

Перекладознавство – дисципліна, яка вивчає явища пов'язані з перекладом у його численних проявах. І хоча письмовий переклад та усний переклад (товкмачення) це – види діяльності, що існують тисячоліття, перекладознавство є відносно новою ділянкою дослідження, що існує з другої половини ХХ сторіччя і спершу розвинулося з інших галузей, таких як сучасні мови, порівняльна література та мовознавство. Як й іншим новим ділянкам дослідження, перекладознавству довелося (і доводиться) боротися за своє визнання і до того ж його становлення стримувало глибоко вкорінене упередження внаслідок тривалого зневажливого ставлення до перекладу. У світі університетської науки переклад часто сприймався як меншовартісний через те, що, як результат, переклад є похідним від «першотвору» й, очевидно, залежним від нього, а як діяльність, в школі та університеті переклад пов'язували з вивченням класичних чи іноземних мов (отже був лише засобом для досягнення вищої мети: вивчення греки, латини тощо) чи з поза-університетським та низькооплачуваним ремеслом. І лише, по суті, починаючи з 1980-х років таке сприйняття починає істотно змінюватися (Munday, 2010).

Лише в другій половині двадцятого століття вчені починають обговорювати потреби в проведенні систематичних наукових досліджень перекладу та в розробці його зв'язних теорій. Адже, в другій половині двадцятого століття відбулися значні кількісні та якісні зміни, що багато в чому сказалося на характері перекладацької діяльності і на вимогах до перекладу та перекладачів: вже після закінчення Другої світової війни різко зростають масштаби перекладацької діяльності, з'являються нові види перекладу; на перший план висувуються його інформативні види; зростають вимоги до його точності; різко зростає доля текстів технічного характеру, переклад яких вимагає від перекладача істотних знань у відповідній предметній області; зростає тематична різноманітність текстів, котра супроводжується їх стилістичною різноманітністю; істотно стає кількість так званих канонічних перекладів, тобто таких, котрі набувають своєрідного офіційного статусу, виступаючи в якості загальноновизнаного представника першоджерела (Комиссаров, 2002: 84–93).

Починаючи з 1950-х років, у наукових колах інтерес до перекладу істотно зростає, причому переважно з лінгвістичної точки зору. Визначними вченими того часу були французький мовознавець та семіотик Жорж Мунен (справжнє ім'я Луї Лебушер, 1910–1993), американський мовознавець та перекладач Біблії Юджин Найда (1914–1911), який запровадив ідеї Хомського до «наукового» аналізу перекладу та еквівалентності (трансформаційна модель перекладу) (див Nida 1964), та канадці, що народилися у Франції, Жан-Поль Віне (1910–1999) та Жан Дарбельне (1904–1990), які написали порівняльну стилістику французької та англійської мови, що була опублікована з підзаголовком *méthode de traduction* («метод перекладу») французькою мовою у 1958 році (англійський переклад, 1995) (Vinay & Darbelnet 1958, 1995). Незважаючи на ці

праці, що відносяться до початкового періоду становлення дисципліни, англійська назва *Translation Studies* (перекладознавство) була запропонована лише у 1972 році як альтернатива до таких назв як *translatology* (французькою *translatologie*) чи *translation science* («наука перекладу»), або *science of translating* та німецької назви *Übersetzungswissenschaft* (буквально «перекладознавство»). Пропозиція надійшла від Джеймса Стратона Голмса (1924–1986), американця за походженням, викладача Амстердамського університету та перекладача поезії з голландської мови, яку той висловив у тепер знаменитій та влучно названій доповіді *The name and nature of Translation Studies* («Назва та сутність перекладознавства»), з якою виступив на Третій міжнародній конференції з прикладної лінгвістики у серпні 1972 року в Копенгагені. Реферат доповіді починався наступними словами: «Хоча дослідження перекладу та перекладів має тривалу історію і протягом останніх двадцяти років все більшою мірою почало демонструвати ознаки окремої галузі знань, все ще існує занадто мало загальної згоди щодо того, як ця нова дисципліна має називатися» (Holmes, 1972: 88).

Протягом багатьох років у працях, пов'язаних з перекладом, вживалися найрізноманітніші терміни, й в англійській мові можна знайти посилання на переклад як на “*art*” («мистецтво, гуманітарна наука»), так і на “*craft*” («ремесло»), хоча зустрічаються й такі терміни, як “*principles*” («принципи»), “*fundamentals*” («основи») чи “*philosophy*” («філософія»). Аналогічні терміни виникають і у французькій та німецькій мовах. Було кілька спроб створити «вчені» терміни, більшість з них за допомогою такого високопродуктивного суфіксу для позначення наукових дисциплін в англійській мові, як *-logy* (укр. «-логія»). Так, Рожер Гоффен (Roger Goffin) запропонував називати цю дисципліну “*translatology*” чи іншим спорідненим йому словом англійською та “*translatologie*” французькою. Але, оскільки суфікс “*-logy*” – грецького походження, то пуристи заперечували проти такого змішання, тим паче що інший елемент походить навіть не з класичної латини: у випадку “*translatio*” – з пізньої латини, а у випадку “*traduction*” – з ренесансної французької. Однак, вживання чисто грецьких елементів не є виходом, бо “*metaphorology*”, “*metaphraseology*”, “*metaphrastics*” («метафорологія», «метафразеологія», «метафрастика») навряд чи змогли б стати нам у нагоді, аби зробити назву нашого предмета прозорою хоча б для наукових кіл, не кажучи вже про ширший загаль. А такі інші терміни, що також пропонувалися, як “*translatistics*” («транслятистика») чи “*translistics*” («транслістика»), хоч і були зрозумілішими, однак, навряд чи прийнятнішими.

Того часу набули поширення й два інші терміни, створені не за класичним зразком. Перший з них – “*the theory of translation*” («теорія перекладу») чи “*the theory of translating*” («теорія перекладання») (та відповідні йому: німецький – “*Theorie des Übersetzens*” та французький – “*theorie de la traduction*”). В англійській мові (як і в німецькій) з тих пір він повторив шлях багатьох аналогічних термінів і став вживатися стисненим до варіанту “*translation theory*” (“*Übersetzungstheorie*”). Це позначення виявилось вдалим і в майбутньому може

стати ще продуктивнішим, однак лише, якщо буде обмежене своїм власним значенням, бо існує багато цінних досліджень в цій дисципліні, які, якщо бути точним, не входять до кола теоретичних побудов.

Другий термін – це той, що, як би там не було, а в німецькій мові став домінувати в позначенні всієї дисципліни. Це – термін *Übersetzungswissenschaft*, складений таким чином, аби утворилася форма паралельна до *Sprachwissenschaft* (мовознавство), *Literaturwissenschaft* (літературознавство) та багатьох інших *Wissenschaften* (наук). У французькій мові відповідне позначення “*science de la traduction*” («наука перекладу») так само набуло поширення, бо має паралельні терміни.

Одним з перших, хто вжив термін, який виглядає в англійській мові як паралель до щойно згаданих, був Юджін Найда, котрий 1964 року обрав для свого теоретичного підручника назву «*Towards a Science of Translating*» («До науки перекладу»). Хоча слід зауважити, що Найда не мав на увазі це словосполучення як назву для цілої галузі науки, а лише як назву для одного з аспектів процесу перекладу, як такого. Інші ж, причому більшість з них не були корінними носіями англійської мови, виявилися сміливішими, захищаючи термін “*science of translation*” (або “*translation science*”) («наука перекладу») як такий, що добре підходить для назви цієї нової дисципліни взагалі. Голмс висловив сумніви в тому, що ми можемо виправдано вживати позначення «наука» (*science*) до вивчення перекладу, ставлячи цю дисципліну до одного ряду з математикою, фізикою та хімією чи, навіть, біологією, а не з соціологією, історією, філософією чи з тим же літературознавством. І в зв’язку з цим він звертає увагу на те, що для найменування нових дисциплін в англійській мові активно вживається інший термін – слово *studies*. А й справді, для дисциплін, що в межах старого університетського поділу на *humanities* або *arts* (гуманітарні науки) та *science* (природничі науки), скоріше підпадають під рубрику *arts* (мистецтво, гуманітарні науки), це слово, здається, майже так само активне в англійській мові, як слово *Wissenschaft* у мові німецькій. Досить лише згадати, наприклад: *Russian Studies*, *American Studies*, *Communication Studies*, *Area Studies*. Відверто кажучи, це слово також створює декілька нових складнощів, серед них, зокрема, те, що в англійській мові нелегко утворювати від нього прикметникову форму. Проте, як би там не було, а «назва *Translation Studies* здається найприйнятнішою з усіх назв, що наявні в англійській мові, і її прийняття як стандартного терміну для даної дисципліни взагалі здатне зняти значну кількість плутанини та непорозуміння» (Holmes, 1988: 71). З часом запропонована Голмсом англійська назва дисципліни – *Translation Studies* стала загальноновизнаною. А 1992 року Жиль запропонував для галузі досліджень у сфері усного перекладу назву *Interpretation Studies*.

Отже, Голмс запропонував назву *Translation Studies* (з малих літер), яка прижилася не лише в англійськомовному світі, але й за його межами. Запропоноване найменування запанувало у назвах підрозділів багатьох університетів (*Centres/ Departments/Schools of/ for Translation Studies* – «центри/ кафедри/ факультети перекладознавства»), а також у назвах відомих наукових товариств,

таких як *The Canadian Association for Translation Studies* («Канадська асоціація перекладознавства») (заснована у місті Гамільтоні в провінції Торонто у 1987 році), *The European Society for Translation Studies* («Європейська спілка з перекладознавства») (заснована у Відні у 1992 році) та *The International Association for Translation and Intercultural Studies* («Міжнародна асоціація з перекладознавства та міжкультурної комунікації») (заснована в Сеулі 2004 року). Проте в інших мовах утримуються конкуруючі терміни, що добре ілюструє тримовна назва помітного енциклопедичного видання, яке вийшло друком в Німеччині за редакції Гаралда Кіттела та інших: *Übersetzung/Translation/Traduction: Ein internationales Handbuch zur Übersetzungsforschung* [«дослідження перекладу»]/*An International Encyclopedia of Translation Studies/Encyclopédie internationale des sciences de traduction* [«науки про переклад»] (Kittel et al. 2004). Що стосується українського терміну «перекладознавство», то він був запроваджений значно раніше, не пізніше 1932 року, в лекціях Миколи Зерова та у програмі курсу «Методологія перекладу» на 1932–33 навчальний рік в Українському інституті лінгвістичної освіти Михайлом Калиновичем [3; 5], а в 1950-і – 70-і роки цей термін активно пропагував Віктор Коптілов. З цієї причини ми дослідження перекладу 1930-50-х років відносимо до перекладознавства, у той час як в англomовній традиції вони будуть віднесені до *thinking on translation* або *reflection* (до «думок про переклад»), а сам термін «*Translation Studies*» охоплюватиме період з середини 1970-х років, з появи дескриптивного підходу до перекладу замість прескриптивного (приписного).

Встановлення предметної області перекладознавства ще триває (Baker, 1998: 277), і першою (підхопленою іншими науковцями) спробою накреслити її обриси як самостійної наукової дисципліни ми зобов'язані провідному американському перекладачеві з голландської мови та чільному перекладознавцю Джеймсу Голмсу, що він її здійснив у статті *The Name and Nature of Translation Studies* («Назва та природа перекладознавства») (Holmes, 1988: 66–80). Варто згадати і про аналогічну спробу Віктора Коптілова, яку той здійснив у статті «Перекладознавство як окрема галузь філології». (Коптілов, 1971).

1. Формування концептуального уявлення про «переклад»

Для такої галузі досліджень формування концептуального уявлення про «переклад», звісно, є ключовим. Однак поняття «переклад» є далеко не простим: його можна розуміти як *процес* передачі тексту з однієї мови іншою («перекладання», див. «Процес перекладу» (Translation process), як *продукт* (перекладений текст) та як дисципліну та саме явище (напр., «науково-технічний переклад культури», «переклад у Середні віки»). У перекладознавстві зазвичай використовують поділ перекладу як процесу на три різновиди, які запропонував американський лінгвіст російського походження Роман Якобсон (1896–1982):

1) Внутрішньомовний переклад або *передача того ж самого іншими словами* [перейменування] – інтерпретація вербальних знаків за допомогою інших знаків тієї ж самої мови.

2) Міжмовний переклад, або *власне переклад* – інтерпретація вербальних знаків за допомогою іншої мови.

3) Міжсеміотичний переклад або *трансмутація* [цілковите перетворення] – інтерпретація вербальних знаків за допомогою невербальних знакових систем (Jakobson 1959: 233, виділено в першоджерелі).

У класифікації Р. Якобсона в центрі уваги знаходиться саме міжмовний переклад (тобто, переклад з однієї словесної мови на іншу словесну мову, скажімо, з німецької на французьку, з китайської на арабську, з англійської на російську тощо). І саме міжмовний переклад був і залишається основним об'єктом вивчення у перекладознавстві. А втім визначення «інша мова» не є безпроблемним (наприклад, чи вважається іншою мовою діалект), а це робить нечіткою межу поділу між внутрішньомовним та міжмовним перекладом. Хоча важливішим є те, що визначення Якобсона, окрім писаного та мовленого слова, стосується «знаків». А це останнім часом виявилось корисним, так як коло інтересів перекладознавства розширилося й охоплює багато форм міжсеміотичного перекладу (аудіовізуальний, переклад музичних творів, коміксів (comics) та кінофільмів, та багато інших видів адаптації тощо), включаючи й ті, які перетинаються із внутрішньомовним перекладом (напр., переклад мови жестів або сурдопереклад (sign language interpreting), мовне описання, внутрішньомовне субтитрування (subtitling)) та міжмовним перекладом (напр., міжмовне субтитрування).

Також важливим для розвитку наукової дисципліни виявилось термінологічне розмежування, здійснене представником уславленої Лейпцігської школи Отто Каде (1927–1980). Він запропонував ввести до німецької мови термін *Translation* (родове поняття) як гіперонім, що охоплює гіпоніми *Übersetzen* (*translation* – «письмовий переклад», видове поняття) та *Dolmetschen* (*interpreting* – «усний переклад»). Визначення, які він запропонував (Kade 1968: 35; в Snell-Hornby 2006: 27–8), ширше простого розмежування між письмовою та усною діями, бо вони зосереджені на обмеженнях, притаманних цим видам діяльності. Отже, *interpreting* («усний переклад») виконується в усній формі, але з тексту, який пред'являється лише один раз у реальному часі і який майже не дає можливості для переробки та виправлення; письмовий переклад (*translation*) здійснюється із зазвичай зафіксованого на письмі, який, як правило, допускає ґрунтовні та неодноразові правки.

2. Що перекладознавство вивчає?

Дж. Голмс (Holmes 1972, 1988) не лише запропонував назву для цієї дисципліни, але й проаналізував її «зміст». Він запропонував розгорнуту структуру «емпіричної дисципліни», яка має царину «чистих» наукових досліджень, що поділяється на такі гілки як 1) «дескриптивне (описове) перекладознавство» (Descriptive Translation Studies) та 2) «теоретичне перекладознавство або теорію перекладу» (theoretical Translation Studies or translation theory). Цілі чистого перекладознавства полягають у тому, аби «описувати явище перекладу [як процесу, так і результату], як вони проявляються у світі нашого досвіду, і

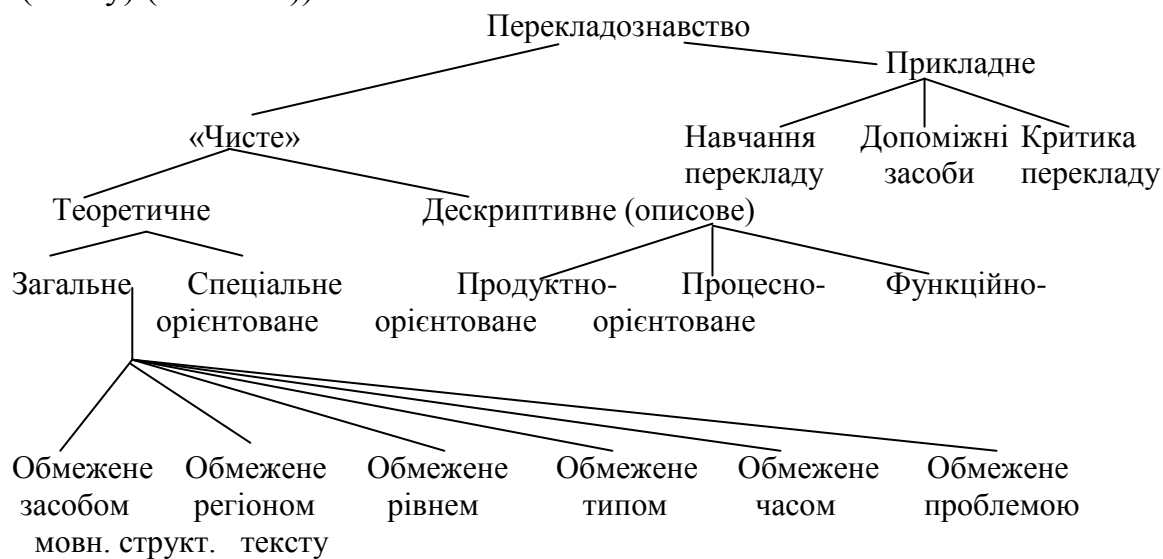
[...]встановлювати загальні принципи, за допомогою яких ці явища можливо пояснити та передбачити» (Holmes 1988: 71). До «чистого перекладознавства» Голмс додає третю галузь – 3) «прикладне перекладознавство» (Applied Translation Studies) – у якій результати досліджень «чистого перекладознавства» застосовуються «в реальних ситуаціях перекладу, у навчанні перекладу та у критиці перекладу». Голмс прагне методично класифікувати об'єкт дослідження дисципліни, вказує на перевагу встановлення того, які його ділянки найбільше вивчені, а які «майже чи цілковито не досліджені». Зацікавленість у прикладному аспекті, попри недостатню розвинутість у схемі Голмса, також відбиває гостре прагнення поєднати теорію та практику (Weissbort & Eysteinson 2006: 406), завдання, що й досі стоїть перед перекладознавством. Безперечно, що з часів Голмса кількість питань, на які прагне відповісти перекладознавство, зростає в рази, та, як було сказано, ці питання стосуються конкретно процесу (розуміння когнітивної здатності перекладача приймати рішення), продукту (у чому полягають особливості перекладного тексту чи жанру, які особливості має мова перекладу – експлікація, стандартизація, інтерференція –), як ми оцінюємо якість перекладу (translation quality), що перекладу не підлягає) та явища (що розуміється під перекладом в різних культурах, яким був переклад у різні історичні періоди в різних краях, як окремий переклад чи група перекладів сприймалися у цільовій культурі тощо).

Ця праця Голмса, маловідома за його життя, з часу його смерті набула великого впливу. Вже у 1993 році Едвін Генцлер її описує «як загальноновизнану основоположну працю в галузі» (Gentzler 1993: 92). Також Голмс немало сприяв й організації у цій галузі міжнародного співробітництва. Тоді ж були проведені важливі міжнародні конференції в Льовені (1976), Тель-Авіві (1978) та Антверпені (1980). Вагомий вплив також мали Ітамар Евен-Зогар та Гідеон Турі з Тель-Авіву. Саме Гідеон Турі й привернув особливу увагу до цієї праці Голмса у своїй власній фундаментальній монографії *Descriptive Translation Studies – And Beyond*, у якій накреслення Голмса він відображає як графічну схему дисципліни (Toury 1995: 10). Ця праця Турі служить переконливим доказом на користь такої гілки як описові дослідження, з систематичною методологією, яка дозволить дослідження показових окремих прикладів, припущення та результати повторювати, порівнювати та уточнювати. Мета такої описової гілки це – розпізнавання зразків та моделей перекладацької діяльності та, у кінцевому підсумку, формулювання ймовірнісних «законів» перекладу.

2.1. Структурна схема перекладознавства

Вагомим чинником, що стримував розвиток перекладознавства, ніж відсутність загальноприйнятої назви, була відсутність будь-якої загальної згоди, щодо обсягу та структури цієї дисципліни. Запроваджена Голмсом схема складових перекладознавства (Мал. 1) стала загальноновизнанною як фундаментальна основа організації наукової діяльності на теренах перекладознавства.

Мал. 1. Структурна схема перекладознавства за Дж. Голмсом (за версією Турі (Toury) (1995: 10))

Голмс, виходячи із класичного поділу наук Френсісом Беконом на «світлоносні» та «плодоносні», поділяє перекладознавство на дві великі царини: «**чисте**» та «**прикладне**». «**Чисте перекладознавство**», згідно з Голмсом, має подвійне завдання: описувати реальні явища перекладу та розробляти принципи опису та пояснення цих явищ. Перше завдання вирішується в межах «**дескриптивного перекладознавства**», а друге – в межах «**теорії перекладу**». За Голмсом, гілка дескриптивного перекладознавства (ДП) містить три основні види дослідження: **«дескриптивне перекладознавство, що орієнтується на продукт»**, **«дескриптивне перекладознавство, що орієнтується на процес»** та **«дескриптивне перекладознавство, що орієнтується на функцію»**. Дескриптивне перекладознавство орієнтоване на продукт зосереджується на описі окремих перекладів, порівняльному описі кількох перекладів одного й того самого джерельного тексту (або на ту ж саму мову, або на різні мови) і описі крупних масивів перекладів, що привело на початку 1990-х років до аналізу корпусів у перекладознавстві. Однією з кінцевих цілей описового перекладознавства, що орієнтується на продукт (текст/ тексти), могла б, можливо, бути загальна історія перекладу – якою б амбітною така мета не здавалася зараз.

Дескриптивне перекладознавство орієнтоване на функцію досліджує радше контексти, ніж перекладені тексти, вивчаючи функцію, вплив та значення перекладів у цільовому контексті; коли, де і які тексти перекладалися і аналізуючи дію перекладів на контексти, що разом із впливом П'єра Бурдьє та інших соціологічних моделей, призвело до зосередження уваги на соціології перекладу.

Дескриптивне перекладознавство орієнтоване на процес спрямоване на систематичний опис того, що відбувається у голові перекладача, коли він перекладає, що породило психологію перекладу, а також можливо охопило опрацювання більш свідомих процесів прийняття рішення, вибір глобальних стратегій чи організацію перекладацьких служб. У одному висловлюванні, що виявиться релевантним для подальшої еволюції і обговорення ДП, Голмс надає

великого значення необхідності збереження чистого перекладознавства незалежним від будь-яких прикладних цілей. (Holmes 1988/2000: 176).

Інша гілка «чистого перекладознавства» – **«теоретичне перекладознавство»** або теорія перекладу – зацікавлена, як очевидно вже з її назви, не в описі наявних перекладів, функцій перекладу, що спостерігаються, чи експериментально визначених процесів перекладу, а у використанні результатів описативного перекладознавства, в поєднанні з інформацією доступною із споріднених царин та дисциплін, щоб виявляти принципи, теорії та моделі, які послужать для пояснення та передбачення того, чим є переклад (і процес, і результат), і чим він буде.

Кінцевою метою теоретика перекладу має бути, поза сумнівом, створення повної, вичерпної теорії, котра включає в себе так багато елементів, що може служити для пояснення та передбачення всіх явищ, які входять до царини перекладу, та виключення всіх тих явищ, які знаходяться поза його межами. Більшість теорій, що існують на даний момент, як вказує Голмс, «є в дійсності нічим іншим, як всього лише прелогоменами до такої загальної теорії перекладу. Значна їх доля, власне кажучи, взагалі не є справді теоріями, в усіх наукових смислах цього слова, а лише низкою аксіом, постулатів та гіпотез, які сформульовано таким чином, що і надто багато в себе включають (охоплюючи також не перекладацькі дії та не лише переклади), і надто багато виключають (відгороджуючись від деяких перекладацьких дій та деяких творів, які, звичайно, визнаються перекладами). Інші ж теорії, хоча також можуть носити назву «загальні» теорії перекладу (й часто їм може передувати запобіжно-обережне «до» вченого), не є, власне кажучи, загальними теоріями, а за своєю зоною дії теоріями **частковими** або **спеціальними**, маючи справу лише з одним або кількома аспектами теорії перекладу як єдиного цілого» (Holmes, 1988: 77). Саме в царині часткових теорій останнім часом і досягнуто найзначнішого просування вперед. Часткові теорії перекладу визначаються цілою низкою способів, хоча Голмс висловлює припущення, що їх можна звести до шести основних розрядів.

Перш за все, існують теорії перекладу, які він назвав **теоріями перекладу, що обмежені засобом (medium)**, згідно із засобом, що використовується. Такі теорії можна поділити далі на **теорії перекладу, який виконується людиною** (ручний переклад), **перекладу, який виконується машиною** (машинний переклад), **перекладу, який виконується спільно людиною та машиною** (автоматизований переклад). Переклад, який виконується людиною, розбивається на **усний** (з подальшим поділом на **послідовний та одночасний**) і **письмовий** переклади (і відповідно поділяються й теорії обмежені засобом перекладу).

По-друге, існують **теорії, обмежені регіоном**. «Регіонально-обмежені теорії можуть бути двох тісно пов'язаних видів: обмежених джерельною та цільовою мовами, або ж, що звичайно не зовсім те саме, а буває, що й навряд чи взагалі те саме, обмежених цільовою та джерельною культурами. В обох випадках, при обмеженні мовами та при обмеженні культурами, ступінь фактичного обмеження може варіюватися. Так, можливі теорії перекладу між, скажімо, фран-

цузькою та німецькою мовами (теорії, що обмежені парою мов) на протигагу теоріям перекладу в межах слов'янських мов (теорії, що обмежені мовною групою) чи перекладу з романських мов германськими (теорії, що обмежені парою мовних груп). Аналогічним чином можливо, по крайній мірі гіпотетично, розробляти теорії перекладу в межах швейцарської культури (теорії, що обмежені однією культурою), або перекладу між швейцарською та бельгійською культурами (обмежені парою культур) на відміну від теорій перекладу в межах Західної Європи (обмежені культурною групою), або перекладу між мовами, що відбивають доіндустріальну культуру, та мовами сучасної Західної культури (обмежені парою культурних груп). Теорії перекладу, обмежені мовами, тісно пов'язані з тими розвідками, що здійснюються в компаративних лінгвістиці та стилістиці (хоча завжди слід пам'ятати, що граматичні аспекти перекладу певної мовної пари та порівняльна граматики цієї ж пари мов, яка розробляється з метою навчання іноземним мовам, – це зовсім різні речі). В царині теорій, обмежених культурами, досі мало було докладних досліджень, хоча культурні обмеження, сплутані з обмеженнями мовними, іноді потрапляють до теорій, обмежених мовами, де вони зовсім недоречні, за винятком тих рідких випадків, коли культурні та мовні межі співпадають як в джерельній, так й в цільовій ситуаціях. Більш того, безсумнівно, вірно те, що деякі аспекти теорій, які виводяться як загальні, насправді, відповідають лише західному культурному регіону» (Holmes, 1988: 79).

По-третє, існують **теорії, обмежені рангом, або рівнем мовної структури**, інакше кажучи, теорії, що мають справу з дискурсами чи текстами як цілим, проте займаються нижчими мовними рівнями. Традиційно значна частка праць з перекладу обмежувалася майже виключно рівнем слова, й слово та словосполучення є все ще тими рівнями, на яких зосереджена більшість праць з науково-технічного перекладу, що орієнтовані на термінологію. Чітко помітна ще у 1970-і роки тенденція руху від лінгвістики нижчих рівнів до лінгвістики тексту призвела до того, що у 1970–1980 більшість перекладознавчих досліджень велася з позицій саме лінгвістики тексту (див. напр., Hatim, Mason, 1990).

По-четверте, існують **теорії, обмежені типом текстів** (або типом дискурсів), які мають справу з проблемами перекладу певних типів чи жанрів мовних повідомлень. Письменники та літературознавці давно цікавляться проблемами, що притаманні перекладу художніх текстів чи окремих жанрів художніх текстів; подібно їм і теологи приділяють багато уваги перекладу Біблії та інших сакральних текстів. Останніми роками робляться також і певні зусилля для створення спеціальної теорії перекладу наукових текстів. Також вимагає дослідження таке важливе питання, як відхилення при перекладі від типу тексту чи його зміна.

По-п'яте, існують **темпорально-обмежені теорії**, котрі розподіляються на два типи: теорії, які відносяться до перекладу сучасних текстів, та теорії, які пов'язані з перекладом текстів, що віддалені в часі.

Й нарешті, існують **проблемно-орієнтовані теорії**, теорії, що обмежуються однією або кількома окремими проблемами в рамках всієї царини загальної

теорії перекладу, проблеми, які можуть коливатися від таких широких і загальних питань, як межі співпадання чи неспівпадання в перекладі чи природа еквівалентності перекладу до таких більш конкретних питань, як переклад метафор чи передача власних назв при перекладі.

Варто відзначити, додає Голмс, що теорії можуть обмежуватися більш, ніж одним способом.

В теорії перекладу до вивчення цього явища можна зараз виокремити чотири основні підходи: лінгвістичний, філософський, психолінгвістичний та соціокультурний. Ці чотири підходи можуть також, до певної міри, служити й позначкою етапів становлення перекладознавства як самостійної дисципліни. Якщо переважна більшість досліджень у 1970 – 1980-і роки велася з позицій лінгвістичного підходу, особливо лінгвістики тексту, то пізніше забезпечують новий напрямок перекладознавству філософський підхід разом із психолінгвістичним. З середини 1980-х, і особливо в 1990-і роки, починає домінувати соціокультурний підхід. Нові напрямки розвитку перекладознавства започатковані в середині 1990-х років комп'ютерною лінгвістикою.

У прикладному перекладознавстві, як і в багатьох інших прикладних дисциплінах, перше, що спадає на думку, коли розмірковуєш над її застосуванням, що простягалось б за межі самої дисципліни, це її **використання в процесі навчання**. Фактично навчання перекладу використовується в двох типах випадків, які необхідно ретельно розрізняти поміж собою. Стосовно першого випадку, то переклад давно використовується як метод навчання іноземним мовам та для перевірки володіння ними. До цього типу я зараз повернусь. Стосовно другого, а це більш недавнє явище, то перекладати навчають при підготовці професійних перекладачів у спеціалізованих навчальних закладах. У цьому другому випадку, тобто в навчанні перекладачів, виникає низка питань, що вимагають відповіді: питань, які пов'язані, в першу чергу, з методами викладання, методами тестування та планування навчальних програм. Зрозуміло, що пошук обґрунтованих надійних відповідей на ці питання складає важливу ділянку досліджень в прикладному перекладознавстві.

Друга ділянка стосується **довідників, посібників та інших допоміжних засобів для потреб перекладу**, як для використання в підготовці перекладачів, так і для задовільнення вимог перекладачів-практиків. Потреби ці численні й різноманітні, проте розподіляються головним чином на дві групи: (1) лексикографічні та термінологічні; (2) граматичні. Обидві ці групи допоміжних засобів традиційно постачалися вченими з інших, споріднених дисциплін, проте навряд чи можна заперечити, що роботу над цими матеріалами слід сприймати як царину прикладного перекладознавства. Але лексикографічні довідники часто далеко не охоплюють те, що потребує перекладач, а контрастивні граматики, зроблені з метою навчання іноземним мовам, насправді не є повноцінною заміною граматик стилістично маркованих перекладацьких відповідностей. Здається, що вченим у галузі прикладного перекладознавства необхідно буде встановити й чітко визначити ті конкретні вимоги, яким ці допоміжні засоби повинні відповідати, щоб вони задовільняли потреби як тих перекладачів, що практи-

кують, так і майбутніх перекладачів, а також спільно з лексикологами та фахівцями з контрастивної лінгвістики працювати над їхнім створенням.

Третя царина прикладного перекладознавства, що відсутня у схемі Турі, але відзначена в праці Голмза, це – **політика перекладу**. Завдання перекладознавця в цій царині надавати кваліфіковані поради іншим у визначенні місця та ролі перекладачів, перекладів та процесу перекладу в суспільстві взагалі: такі питання, наприклад, як визначення, які твори необхідно перекласти за нинішньої суспільно-культурної ситуації, яким є соціальний та економічний стан перекладача в суспільстві, та яким він має бути, чи яку роль процес перекладу повинен відігравати у викладанні іноземних мов та в навчанні ним.

Четверта, зовсім відмінна царина прикладного перекладознавства, це – царина **критики перекладу**. Рівень такої критики сьогодні все ще нерідко залишається досить-таки низьким, і в багатьох країнах досягнення в цій царині перекладознавства все ще й досі не мають майже ніякого впливу. Безперечно, що діяльність з тлумачення та оцінки перекладу завжди до певної міри унікатими ме об'єктивного аналізу, й отже продовжуватиме відбивати інтуїтивні, продиктовані враженням відношення та позиції критика. Та все ж тісніший контакт між перекладознавцями та критиками перекладу міг би немало зробити для зведення інтуїтивного елемента до більш прийняттого рівня.

Після огляду основних гілок перекладознавства, Голмс вказує на наступні два моменти. Перший полягає ось в чому: вище дескриптивне, теоретичне та прикладне перекладознавства були подані як три цілком окремі галузі в межах цілісної наукової дисципліни, й від порядку їх викладення могло скластися враження, що внесок їх одна в іншу є однонаправлений: опис перекладів надає базові дані, на яких має будуватися теорія перекладу, й обидві разом вони постачають свої наукові результати для подальшого їх використання в прикладному перекладознавстві. Насправді ж, звичайно, це відношення є діалектичним, і кожна з цих трьох галузей забезпечує матеріалом дві інші, використовуючи ті знахідки, які вони, в свою чергу, надали їй. Наприклад, теорія перекладу не може обійтися без надійних конкретних фактів, які отримують дескриптивне та прикладне перекладознавства, в той час як, з іншого боку, не можливо навіть приступити до роботи в жодній з двох інших галузей перекладознавства без того, щоб мати, принаймні, інтуїтивну теоретичну гіпотезу як відправну точку. З огляду на таке діалектичне взаємовідношення виходить, що, хоча потреби моменту можуть змінюватися, проте необхідна увага до всіх трьох галузей для успішного розвитку та розквіту дисципліни.

Друге зауваження полягає в тому, що у кожній з галузей перекладознавства існує два подальші **виміри**, які ще не згадувалися; виміри, пов'язані з вивченням не перекладу, а власне самого перекладознавства. Один із цих вимірів – **історичний**: вже існує царина історії теорії перекладу, в якій досягнуто певних важливих результатів, проте такі царини, як царина історії опису перекладу та царина історії прикладного перекладознавства (переважно історії навчання перекладу та підготовки перекладачів) – обидві досі залишаються ще неораними ділянками. Так само існує іще один вимір, що його можна назвати **методологі-**

чним або метатеоретичним, який займається проблемами того, які методи та моделі краще використовувати в різних галузях цієї дисципліни, та які її складові.

3. Розвиток перекладознавства

Запровадження, починаючи з середини ХХ ст., більш систематичних лінгвістичних теорій (див. вище) трансформували вивчення перекладу й підготували підґрунтя для становлення дисципліни. З кінця 1980-х років перекладознавство надзвичайно розвинулося завдяки швидкому зростанню кількості курсів з підготовки практичних перекладачів, підкріплених відповідними науковими дослідженнями, у зв'язку з із збільшенням міжнародного попиту на переклад та із зростанням загального інтересу до перекладу як міжкультурного явища. Це бурхливе зростання як зацікавленості у перекладі, так і кількості опублікованих наукових досліджень ілюструє збільшення кількості наукових журналів, присвячених дослідженню перекладу. І хоча буде несправедливим обрати лише кілька назв, та серед найвідоміших на міжнародному рівні журналів наведемо (у хронологічному порядку, за роком заснування): *Babel* (Нідерланди, заснований у 1955 році), *META* (Канада, 1955), *Traduction, terminologie, rédaction* (Канада, 1988), *Target* (Нідерланди, 1989), *Perspectives on Translatology* (Данія, 1993), *The Translator* (Велика Британія, 1995), *Interpreting* (Нідерланди, 1996), *Across Languages and Cultures* (Угорщина, 2001), *Translation Studies* (Велика Британія, 2008) та, ілюструючи рух до онлайн-публікацій з відкритим доступом, згадаємо про *Journal of Specialized Translation* (Велика Британія, 2004). Зростання наукової активності виявилось настільки значним, що зараз дві онлайн-бази даних пропонують дослідникам пошукові бази у сфері перекладознавства: *Translation Studies Abstracts* (видавництво *St. Jerome Publishers*, з 1998 року) та *Translation Studies Bibliography* (видавництво *John Benjamins*, з 2004 року). Крім того, з'явилося чимало загальноприйнятих книжок та монографій на теми перекладознавства, і їхня кількість з 1990-х років істотно зростає: *Translation Studies* (Bassnett 1980/1991/2002), *Contemporary Translation Theories* (Gentzler 1993, 2001), *The Routledge Encyclopedia of Translation Studies* (Baker & Malmkjær 1998; Baker & Saldanha 2008), *Dictionary of Translation Studies* (Shuttleworth & Cowie 1997), *Introducing Translation Studies* (Munday 2001/2008), *A Companion to Translation Studies* (Kuhiwczak & Littau 2007), *The Routledge Companion to Translation Studies* (Munday 2009) та чотирьохтомове енциклопедичне видання *Handbook of Translation Studies (HTS)* (2010 – 2014).

Для того аби певним чином структурувати результати такого колосального розвою дисципліни здійснюються різні спроби. Наприклад, Ендрю Честерман (Chesterman, 1997: Розділ 2) виявляє п'ять стрижневих ідей або «супермемів» (переклад з джерельної мови на цільову мову; еквівалентність; неперекладність; вільний переклад відносно буквального перекладу; всякий твір є перекладом) та вісім великих «етапів» у їхній еволюції в теорії перекладу (слів, слова Божого, риторичний, логосу, лінгвістичний, комунікативний, цільової культури та ког-

нітивний); Мері Снелл-Горбі (Snell-Hornby, 2006) описує різні періоди або «повороти» в перекладознавстві („turns“ of Translation Studies) від появи дисципліни до «прагматичного повороту» в лінгвістиці, «поворот до культури» 1980-х років, інтердисципліна (міждисциплінарна наука) 1990-х та інші «повороти» 1990-х (емпіричний, глобалізаційний тощо).

Незважаючи на відмінності у точках зору, в історії дисципліни на Заході до кінця ХХ ст. у загальних рисах розрізняються наступні стадії, які часом частково збігаються:

1. Лінгвістична теорія перекладу, включаючи порівняльний аналіз мовних систем, та поява центрального поняття еквівалентності між перекладом та його першоджерелом.

2. Функціональні підходи (Functionalist approaches) до перекладу, що виникли в Німеччині, включаючи теорії зв'язку типів текстів і методу перекладу та скопос-теорію, у якій мета комунікації та функція цільового тексту, а не джерельного, вважаються за вирішальну. По тому з'являються підходи до перекладу, що базуються на текстуальному та дискурсному аналізі, які, в цілому, запозичують більше динамічні моделі з лінгвістики (особливо з системно-функціональної лінгвістики) для того, щоб аналізувати перекладацьку комунікацію з функціональної точки зору. У цих підходах фокус уваги зміщується з художнього перекладу на переклад широкого кола нехудожніх текстів.

3. Полісистемна теорія (Polysystem theory) та інші системні теорії, у тому числі Маніпуляційна школа та гілка дескриптивного перекладознавства (Descriptive Translation Studies) (Toury 1995; див. також Pym et al 2007). Метою багатьох з цих досліджень є встановити норми перекладу в різні суспільно-історичні моменти. Для Г. Турі (див. вище) кінцевою метою є встановити «закони» перекладу.

4. «Поворот до культури», який було провіщено в збірці Bassnett and Lefevere (1990). У 1990-х роках перекладознавство запозичує чи адаптує теоретичні моделі з культурології, особливо з феміністичних та гендерних досліджень (Gender Studies) та постколоніальних досліджень (Postcolonial Studies). Ключовими стають питання влади та ідеології та того, як ними завдяки перекладу маніпулюють. Лінгвістичні підходи до вивчення перекладу опиняються на маргінесах.

5. Невпинний інтерес, надиханий німецькими романтиками, й особливо Фрідріхом Шляєрмахером, до філософських питань, які стосуються літературної герменевтики та етики. Праця Лоуренса Венуті *The Translator's Invisibility* («Непомітність перекладача») (1995/2008) виявилася особливо впливовою у розвитку моральної критики перекладацьких тенденцій очужувального та одомашнювального перекладів, особливо останнього, який, на думку Венуті, домінуючи у британській та американській видавничій практиці, знищує сліди характерних ознак чужого.

4. Перекладознавство у ХХІ ст.

У новому тисячолітті перекладознавство продовжує розвиватися у самих різних напрямках. Коротке описання деяких основних розробок може бути лише поверхневим. По-перше, на Заході спостерігається відчутний інтерес до не-західних теорій, до чого на початковому етапі спонукали пост-колоніальні дослідження. Він супроводжується розвитком перекладознавства по всьому світу, а особливо у Китаї, в Індії, в арабських країнах. Деякі з публікацій у цій сфері спрямовані на розповсюдження того, що уявляється вузловими ідеями, через антології чи критичні вступні слова, причому тут особливо помітним є китайський дискурс про переклад. Вся ця активність призводить до переоцінки передісторії перекладознавства, враховуючи програми перекладу усних буддійських священних творів з санскриту та інших мов китайською у I – VIII ст. н.е. та пізніше (Cheung 2006), у ХХ ст. плідний вплив ученого та перекладача Янь Фу (Chan 2004). Таке розповсюдження перекладознавчих досліджень не лише розширило коло мов, історичних обставин і перекладацьких ситуацій, що стали об'єктом дослідження (як це добре демонструє різноманіття праць у двотомнику Hermans, 2006), але й починає приводити до переоцінки концептуальних уявлень про саме поняття перекладу (Tymoczko, 2007).

Також спостерігається зростання зацікавленості не так у самому перекладі, як у ролі перекладача. Це проявляється у заінтересованості етикою перекладача та його особистістю, а також у сильному потязі до питань соціології перекладу, де особливо значним є вплив французького соціолога П'єра Бурдьє. Так, багато зусиль було докладено до створення ґрунтовної історії перекладу англійською мовою та перекладачів (напр., Gillespie & Hopkins, 2005 та подальші томи в серії *The Oxford History of Literary Translation in English* («Оксфордська історія художнього перекладу англійською мовою»).

Інша сфера колосального поступу у дослідженнях перекладу пов'язана з технічним прогресом та новими технологіями. Вдосконалення технологій змінило практику перекладу, до якої у багатьох випадках залучаються керівники проєктів, у якій використовуються системи *Translation Memory* (системи пам'яті перекладів) та інші засоби та інструменти автоматизованого перекладу (computer-aided translation) та якій притаманна розкиданість перекладачів по всьому глобальному ринку, який трактує переклад як один з елементів у системі «глобалізація – інтерналізація – локалізація – переклад» (globalization – internationalization – localization – translation) (GILT). Удосконалення технологій мало також помітний вплив на дослідження перекладу, причому з вагомими результатами для автоматизованого та машинного перекладу (machinetranslation) різних типів та, в орієнтованих на процес та когнітивних дослідженнях, для підйому корпусного перекладознавства, розвитку технології запису думок в голос (think-aloud protocols), технології айтрекінг (*eye-tracking*), яка дозволяє відслідковувати напрямок, тривалість та деякі інші параметри погляду піддослідного, та інших допоміжних засобів для спостереження за процесом прийняття рішення перекладачем. Зараз такі дослідження вимагають значного вкладання грошей в устаткування та координації спільної діяльності міждисциплінар-

них та міжнародних наукових колективів. До того ж, «нові медіа» породили свої власні підгалузі діяльності та дослідження, серед яких найпомітнішим є аудіовізуальний переклад (audiovisual translation) (або мультимедійний чи екранний переклад), який став включати до свого складу не лише давно усталені практики дубляжу та субтитрування (subtitling), але й також локалізацію відеоігор, поширення неофіційного фенсабу (скорочення від «fan subtitles» («аматорські субтитри»): відеоматеріал з субтитрами рідною мовою, випущений незалежно від офіційних розповсюджувачів) і тому подібне.

5. Розширення обрисів перекладознавства

Виходячи з цього поступу дисципліни та її здобутків, часто постає питання щодо природи перекладознавства як окремої галузі, так і того кола питань, які вона досліджує. Це питання – вже не те питання, що непокоїло Дж. Голмса у 1972 (коли у багатьох не було визначеності, щодо значення перекладознавства), а скоріше питання того, чи, за наявності такої великої фрагментації, ми насправді не вивчаємо різні чи несумісні речі та, пов'язане питання, чи внаслідок цього перекладознавство слід вважати окремою самостійною дисципліною, чи більшою мірою міждисциплінарною наукою. Проблема, з якою все ще стикається перекладознавство, полягає у тому, що воно склалося, вийшовши з лона інших дисциплін (як і багато науковців, що займаються ним), і з цієї причини у багатьох країнах йому бракує чіткої організаційної самобутності. З іншого боку, текучий характер сучасних гуманітарних наук часто наділяє особливим правом міждисциплінарне дослідження, як динамічну та творчу силу. До того ж, немало значних досліджень з перекладу трапляються в дисциплінах, які донедавна не були прямо пов'язані з перекладознавством.

У 2000 році у статті Е. Честермана та Р. Аррожу «*Shared ground*» («Спільна територія»), опублікованій у журналі *Target*, авторами здійснено спробу примирити те, що вони назвали підходами «ессенціаліста» до перекладу („*essentialist "approaches to translation*) (коли значення є сталі, і завдання перекладача полягає у їхній передачі) та підходами «не-ессенціаліста» („*non-essentialist "approaches*) (значення нестале, і сам переклад ставиться під сумнів), з тридцятьма спільно побудованими «тезами» про об'єкт дослідження. З тих пір розвиток перекладознавства був настільки значним, що певні підгалузі на кшталт «тлумачезнавства» або «дослідження усного перекладу» (*Interpreting Studies*) напівнезалежними і почали уклади окремі антології (напр., Pöchhacker & Shlesinger, 2002; Pöchhacker, 2004). Досягнення перекладознавства викликали переоцінку метамови перекладу (Gambier & van Doorslaer, 2007). А власна стаття Люка ван Дорслаара у цій збірці, що базується на досвіді автора у створенні разом з колегами онлайнного реферативного видання *Translation Studies Bibliography* («Бібліографія з перекладознавства»), кинула виклик класифікації Дж. Голмса, підтримавши «відкриту та описову схему» дисципліни для забезпечення такої моделі дослідження, що може (van Doorslaer, 2007: 220) розширюватися. Що є важливим для міждисциплінарної науки так це те, що гнучка

модель дозволяє включати у наукову галузь нові дослідження та встановлювати нові взаємозв'язки, особливо коли постійно з'являються нові технології та моделі. Більше того, зростання кількості програм з підготовки фахівців з науковими ступенями з перекладознавства, чому немало сприяють міжнародні науково-методологічні літні школи, на кшталт тих, які SETRA в Льовені та Едінбургський та Манчестерський університети спільно з Лондонським університетським коледжем у Великій Британії та у Гонконгу, має позитивний ефект, тобто спостерігається зростання кількості молодих науковців, які отримують освіту саме з перекладознавства.

6. Повороти перекладознавства

З сьогоденної точки зору поняття «поворот» у контексті мовознавчих досліджень скоріше за все наведе на думку про «прагматичний поворот», який мав місце в лінгвістиці у 1970-х роках. Зараз він розглядається як очевидний перехід від абстрактних та жорстких догм трансформаційної генеративної граматики, яка залишала поза увагою всі аспекти «екстралінгвістичної реальності», до більш практичного, відкритого та гнучкого підходу, згідно з яким мова виступала як дія по відношенню до навколишнього світу і, особливо, конкретної ситуації. Однією з його основних рушійних сил стала на той час революційна теорія мовленнєвих актів. Процес продовжився охопленням соціальних та комунікативних аспектів мови і виникненням лінгвістики тексту. Все це проклало шлях для нової дисципліни – перекладознавства.

Тут під терміном «поворот» розуміється мислима зміна парадигми, знак на позначення «повороту дороги», коли відбувається очевидна зміна напрямку, як це було з «прагматичним поворотом». Однак, це зовсім не означає, що будь-яка зміна є «поворотом»: наприклад, просте коригування стратегії чи методу, включення деяких додаткових складників чи використання іншого матеріалу не можуть вважатися «поворотом». «Поворот» завжди динамічний, і будь-які зміни можна вважати «поворотом» лише в ретроспективі, коли ці зміни напрямку бачаться очевидними і розумними, можливо, навіть даючи нове визначення самому предмету досліджень.

6.1. Поворот до культури

Під час післявоєнних десятиріч, до виникнення перекладознавства як окремої дисципліни, переклад розглядався як підрозділ порівняльного літературознавства (художній переклад), з одного боку, і лінгвістики (технічний, комерційний чи галузевий переклад), з іншого. Останній був тісно пов'язаний з науковими категоріями лінгвістики, приділяючи основну увагу еквівалентності між одиницями, особливо словами, мови перекладу (цільової мови – ЦМ) та мови оригіналу (джерельної мови – ДМ). Одиниці ДМ безумовно були тими опорними точками, стосовно яких одиниці ЦМ мали бути еквівалентними (саме тому, цей підхід пізніше стали називати «ретроспективним»).

Наприкінці 70-х років минулого сторіччя дві групи науковців розробили підхід до перекладу з протилежним, «проспективним», напрямком, який зосереджувався не на оригіналі, а на статусі та функції перекладу в цільовій куль-

турі. Ці дві групи – одна з яких базувалася в Нідерландах та Ізраїлі, гуртуючись навколо Гідеона Турі (див. Дескриптивне перекладознавство) і передусім концентруючись на художньому перекладі (пор. Hermans 1985), а інша – в Німеччині, єднаючись навколо Ганса Вермеєра (див. Функціоналістський підхід) – працювали незалежно одна від одної, однак в середині 80-х вони представили праці, які мали вражаюче спільні погляди, включаючи наголос на культурному контексті перекладу, а не на мовних одиницях тексту оригіналу (пор. Snell-Hornby 2006: 47–56).

Результати дослідження німецьких науковців були представлені у доповіді, представленій у липні 1988 на конференції у Варвіку (Snell-Hornby 1990). У своєму вступі до збірки наукових доповідей тієї конференції (Bassnett & Lefevere 1990), який тоді широко обговорювався, її редактори Сьюзан Баснет та Андре Лефевр, посилаючись на дослідження німецьких науковців, використали термін «cultural turn» («культурний поворот»), як визначальне поняття: «Усі статті в цій збірці вказують на «культурний поворот», який пропагує Мері Снел-Горнбі, чим і пояснюється запровадження певних нових категорій. «Культурним поворотом» також пояснюється і те, чому праці в цій збірці, на відміну від багатьох інших у цій царині, демонструють надзвичайну єдність задуму. Всі статті, так чи інакше, стосуються «культурного повороту», будучи численними тематичними дослідженнями, які ілюструють основну ідею збірки» (Lefevere & Bassnett 1990: 4).

Можна справедливо стверджувати, що саме в цьому абзаці було до перекладознавства введено термін «культурний поворот», і з часом він став одним з ключових термінів цієї дисципліни (щодо інших термінів культури див. Sewell 1999). Більше того, це досі найвизначніший «поворот» в історії перекладознавства, в прототипічному сенсі це був безумовний перехід від орієнтованого на текст оригіналу, ретроспективного, «наукового» підходу до підходу проспективного, функціонального та орієнтованого на читача тексту перекладу. Статті у збірці за редакцією С. Баснет та А. Лефевра у більшості своїй присвячені художньому перекладу, включаючи пост-колоніальну літературу та гендерні перекладознавчі дослідження.

6.2. «Повороти» у 1990-х

Сьогодні, оцінюючи поворот до культури кінця 1980-х, можна стверджувати, що він безперечно став визначною віхою у розвитку перекладознавства; між тим, має пройти певний час для того, щоб наступні «повороти» 1990-х та початку нового століття могли по праву отримати цей статус. Однак, оцінюючи 1990-ті з позицій років, що йшли за ними, можна казати про дві основні течії, що безсумнівно викликали в дисципліні радикальні зміни і були зумовлені зовнішнім та внутрішнім чинниками.

Зовнішнім чинником впливу був процес глобалізації, який разом із вражаючим розвитком інформаційних технологій і, як наслідок, створенням світового комунікаційного простору, здійснив переворот у багатьох аспектах сучасного життя, зумовив радикальні зміни у мовній сфері. Цей процес отримав назву «глобалізаційний поворот».

Протягом сторіч перекладач уявлявся якоюсь усамітною людиною, що постійно обдумує слова та речення. За декілька років його робоче місце змінилося завдяки появі термінологічних баз даних, систем машинного перекладу, Інтернету та супутніх інструментів, а також багатьох технологічних винаходів, які і досі вдосконалюються все швидшими і швидшими темпами (див. Автоматизований переклад, Машинний переклад сьогодні). Все це здійснило переворот в швидкості та каналах зв'язку – а також у нашому розумінні тексту або «мовного матеріалу». По відношенню до перекладу можна навести наступні основні зміни:

1. Через розвиток телекомунікаційних технологій та все більше використання англійської, як мови глобального спілкування, деякі форми перекладу вийшли з вжитку: формальна бізнес-кореспонденція частково поступилася неформальному електронному листуванню та переговорам по мобільному телефону.

2. Потреба у швидкій обробці і зменшення культурно обумовлених відмінностей в межах технологічної «лінгва франка» обумовлює ширше застосування машинного/автоматизованого перекладу (як, наприклад, негайний машинний переклад тексту для передачі його сенсу в найзагальніших рисах, "для довідки").

3. Мультимедійна комунікація створила нові типи текстів (наприклад, аудіовізуальні або мультисеміотичні), у яких вербальні знаки взаємодіють із зображеннями чи образами: цей аспект вже розглядався як «іконічний поворот» (пор. Bachmann-Medick 2007).

Інший поворот 1990-х називається «емпіричним поворотом». Після десятиріч виключно теоретичних дискусій, з однієї сторони, та чисто практичних розробок з іншої, виникла необхідність наукового дослідження, що мало б в основі емпіричні розвідки: для письмового перекладу це стала фіксація «думок вголос», а для усного перекладу – детальний аналіз конкретних ситуацій перекладу і перекладів (пор. Gile 1994, приклади конкретних ситуацій перекладу і перекладів див. Snell-Hornby 2006: 116–122). Це викликало значне пожвавлення досліджень в сфері усного перекладознавства, якій до цього приділялося мало уваги (в основному досліджувався синхронний переклад). У 1990-ті роки усне перекладознавство чітко сформувалося як окремий підвид дисципліни, пізніше охопивши дослідження з усного діалогового перекладу чи усного перекладу для потреб громади в різних ситуаціях (особливо під час судових слухань, в лікарнях чи поліцейських дільницях), де зібрано значний емпіричний матеріал. Із зростанням міграційних процесів надзвичайно важливим у найближчому майбутньому неодмінно стане усний двосторонній (діалоговий) переклад (пор. Cronin 2006: 52 і наступні сторінки).

6.3. «Повороти» XXI століття?

Як було вказано вище, дисциплінарним «поворотом» може вважатися та бути визначеним як такий лише завершений «поворот», і все ще занадто рано робити остаточні висновки та заяви щодо «поворотів» у перекладознавстві за останні роки. Найбільший потенціал в цьому відношенні має «соціологічний

поворот» (пор. Bachleitner & Wolf 2004, Wolf & Fukari 2007; див. також Соціологія перекладу), який, однак, почав формуватися ще в попередні десятиріччя (пор. Gouanvic 1997). Соціологічний підхід природно розвивається внаслідок поширення (між)дисципліни на сусідні царини досліджень і також охоплює такі питання як етика і культурна ідентичність, що пов'язані з питанням багатомовності, особливо з огляду на поширення англійської мови по всьому світу. Звичайно, ці питання в майбутньому будуть предметом дослідження перекладознавців.

Література:

1. Джугострянська Ю. Важлива пам'ятка з історії українського перекладознавства/ Юлія Джугострянська, Максим Стріха // Новий Протей / голов. ред. Олександр Кальниченко. – Вінниця, 2015. – С. 133 – 35.
2. Шмігер Т. Історія українського перекладознавства ХХ сторіччя/ Тарас Шмігер. – Київ: Смолоскип, 2009. – 342 с.
3. Amos F. R. Early Theories of Translation/ Flora R. Amos. – New York: Octagon, 1973. – [Originally published by Columbia University Press, 1920]. – 184 p.
4. Bachleitner N. Soziologie der literarischen Übersetzung/ Norbert Bachleitner & Michaela Wolf (eds) // Internationales Archiv für Sozialgeschichte der deutschen Literatur, 2004. – Vol. 29 (2). – S. 1 – 25.
5. Baker M. Routledge Encyclopedia of Translation Studies/ Mona Baker, Kirsten Malmkjær (eds). – 1st ed. – London ; New York : Routledge, 1998. – 680 pp.
6. Baker M. Routledge Encyclopedia of Translation Studies/ Mona Baker & Gabriela Saldanha (eds). – 2nd edition. London & New York: Routledge, 2008. – 654 p.
7. Bassnett S. Translation, History and Culture / Susan Bassnett, André Lefevere. – London & New York: Routledge, 1990. – 182 p.
8. Bassnett S. Translation Studies/ Susan Bassnett. – 1st/2nd/3rd ed. – London & New York: Routledge, 1980/1991/2002. – 176 p.
9. Bassnett S.. The Translation Turn in Cultural Studies/ Susan Bassnett//Constructing Cultures. Essays on Literary Translation/Susan Bassnett & André Lefevere (eds). – Clevedon: Multilingual Matters, 1998. – P. 123–140
10. Biguenet J. The Craft of Translation / John Biguenet & Rainer Schulte (eds). – Chicago: University of Chicago Press, 1989. – 170 p.
11. Chan L. T. Twentieth-Century Chinese Translation Theory/ Leo Takhung Chan (ed.). – Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 2004. – 277 p.
12. Chesterman A. Shared ground in Translation Studies// Andrew Chesterman & Rosemary Arrojo // Target, 2000, vol. 12 (1). – P. 151– 160.
13. Chesterman A. Memes of Translation: The spread of ideas in translation theory/ Andrew Chesterman. – Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 1997. – 219 p.

14. Cheung M. *An Anthology of Chinese Discourse on Translation: From earliest times to the Buddhist project*, Vol.1/ Martha Cheung (ed.). Manchester: St. Jerome, 2006. – 298 p.
15. Cronin M. *Translation and Identity*/ Michael Cronin. – London: Routledge, 2006. – 180 p.
16. Gambier Y. *The Metalanguage of Translation*/ Yves Gambier & Luc van Doorslaer (eds). – Amsterdam: Benjamins, 2009. – 192 p.
17. Gentzler E. *Contemporary Translation Theories*/ Edwin Gentzler. – London & New York: Routledge, 1993. – 232 p.
18. Gile D. *Opening up in Interpretation Studies*/ Daniel Gile // *Translation Studies. An Interdiscipline*/ Mary Snell-Hornby, Franz Pöchhacker & Klaus Kaindl (eds). – Benjamins Translation Library 2. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 1994. – P. 149–158.
19. Gillespie S. *The Oxford History of Literary Translation in English: Volume 3: 1660–1790*/ Stuart Gillespie & David Hopkins (eds). – Oxford: Oxford University Press, 2005. – 584 p.
20. Gouanvic J-M. *Pour une sociologie de la traduction: le cas de la littérature américaine traduite en France après la Seconde Guerre mondiale (1945–1960)*/ Jean-Marc Gouanvic // *Translation as Intercultural Communication. Selected Papers from the EST Congress – Prague 1995*/ Mary Snell-Hornby, Zuzana Jettmarová & Klaus Kaindl (eds). – Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 1997. – P. 33–44.
21. Hermans T. *The Manipulation of Literature. Studies in Literary Translation*/ Theo Hermans (ed.). – London: Croom Helm, 1985. – 249 p.
22. Hermans T. *Translating Others. 2 vols.*/ Theo Hermans (ed.). – Manchester: St. Jerome, 2006. – 280 p.
23. Holmes J. S. *The Name and nature of Translation Studies*/ James S. Holmes // *Third International Congress of Applied Linguistics (Copenhagen, 21–26 August 1972): Congress Abstracts*/ Jacques Qvistgaard (ed.). Copenhagen: Ehrverskøkonomisk Forlag, 1972. http://www.eric.ed.gov/ERICDocs/data/ericdocs2sql/content_storage_01/0000019b/80/39/3b/59.pdf [Accessed 27 April 2010]
24. Holmes J. S. *The Name and nature of Translation Studies*/ James S. Holmes // *Translated! Papers on Literary Translation and Translation Studies*/ James S. Holmes (ed.). – Amsterdam & Atlanta: Rodopi, 1988. – P. 67–80. В укр. перекладі: Кальниченко О.А Дж. Голмс про царину перекладознавчих досліджень в статті ‘The Name and Nature of Translation Studies// Вестник Международного Славянського університета (Харьков), сер. «Филологія», Т. 5, №6, 2002. – С. 46–52.
25. Jakobson R. *On linguistic aspects of translation*/ Roman Jakobson // *On Translation*/ Reuben Brower (ed.). – Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1959. – P. 173–95. В укр. перекладі: Якобсон Р. Про лінгвістичні аспекти перекладу // *Протей : переклад. альм.* / [О. А. Кальниченко (ред.)]. – Харків : Вид-во НУА, 2009. – Вип. 2. – С. 272–280.

- 26.Kade O. Zufall und Gesetzmäßigkeit in der Übersetzung / Otto Kade. – Leipzig: Enzyklopädie, 1968. – 128 S.
- 27.Kelly L. The True Interpreter: History of translation theory and practice in the West / Louis Kelly. – New York : St. Martin"s Press, 1979. – 282 p.
- 28.Kittel H. Übersetzung/Translation/Traduction: Ein internationales Handbuch zur Übersetzungsforschung/An International Encyclopedia of Translation Studies/Encyclopédie internationale des sciences de traduction/ Harald Kittel, Armin Paul Frank, Norbert Greiner, Theo Hermans, Werner Koller, José Lambert, Fritz Paul (eds). Berlin: Mouton de Gruyter, 2004. – 1135 ss.
- 29.Kuhiwczak P. A Companion to Translation Studies/ Piotr Kuhiwczak & Littau, Karin. (eds). – Clevedon: Multilingual Matter, 2007. – 192 p.
- 30.Munday J. The Routledge Companion to Translation Studies/ Jeremy Munday (ed.). – London ; New York: Routledge, 2009. – 304 p.
- 31.Munday J. Introducing Translation Studies: Theories and applications/ Jeremy Munday. – London ; New York: Routledge, 2001/2008. 1st/2nd edition. – 384 p.
- 32.Nida E. A. Toward a Science of Translating with Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating/ Eugene A. Nida. – Leiden : E.J. Brill, 1964. – 331 p.
- 33.Pöchhacker F. The Interpreting Studies Reader/ Franz Pöchhacker & Miriam Shlesinger (eds). – London ; New York : Routledge, 2002. – 436 p.
- 34.Pöchhacker F. Introducing Interpreting Studies/ Franz Pöchhacker –London ; New York : Routledge, 2004. – 264 p.
- 35.Pym A. Beyond Translation Studies/ Anthony Pym, Miriam Schlesinger & Daniel Simeoni (eds). – Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 2007. – 417 p.
- 36.Rener F. Interpretatio: Language and translation from Cicero to Tytler/ Frederick Rener. – Amsterdam & Atlanta: Rodopi, 1989. – 367 p.
- 37.Robinson D. Western Translation Theory: From Herodotus to Nietzsche/ Douglas Robinson (ed.). – Manchester : St. Jerome, 1997. – 337 p.
- 38.Schulte R. Theories of Translation/ Rainer Schulte & John Biguenet (eds). – Chicago: University of Chicago Press, 1992. – 260 p.
- 39.Sewell W. J. The Concept(s) of Culture / William J. Sewell // Beyond the Cultural Turn. New Directions in the Study of Society and Culture / Victoria E. Bonnell & Lynn Hunt (eds). – Berkeley : Univ. of California Press, 1999. – P. 35–61.
- 40.Shuttleworth M. Dictionary of Translation Studies/ Mark Shuttleworth & Moira Cowie. Manchester: St. Jerome, 1997. – 252 p.
- 41.Snell-Hornby M. Linguistic ranscoding or Cultural Transfer? A Critique of Translation Theory in Germany/ Mary Snell-Hornby // Translation, History and Culture/ Susan Bassnett ; André Lefevere (eds). – London : Pinter, 1990. P. 79–86.
- 42.Snell-Hornby M. The Turns of Translation Studies. New paradigms or shifting viewpoints? / Mary Snell-Hornby. – Benjamins Translation Library 66. Amsterdam ; Philadelphia: John Benjamins, 2006. – 205 p.

43. Snell-Hornby, Mary. What's in a turn? On fits, starts and writhings in recent Translation Studies/ Mary Snell-Hornby // *The Translational Turn* / Doris Bachmann-Medick (ed.). – Special issue of *Translation Studies*. – 2009. – 2 (1). – P. 41–51.
44. Toury G. *Descriptive Translation Studies and Beyond*/ Gideon Toury. – Amsterdam: John Benjamins, 1995. – 311 p.
45. Tymoczko M. *Enlarging Translation, Empowering Translators*/ Maria Tymoczko. – Manchester : St. Jerome, 2007. – 362 p.
46. van Doorslaer L. Risking conceptual maps/ Luc van Doorslaer // *Target* , 2007, 19 (2). – P. 217–33.
47. Venuti L. *The Translation Studies Reader*/ Lawrence Venuti (ed.). – London & New York: Routledge, 2000. – 524 p.
48. Venuti L. *The Translator's Invisibility: A history of translation*/ Lawrence Venuti. – London & New York: Routledge, 1995. – 368 p.
49. Vinay J.-P. *Stylistique comparée du français et de l'anglais*/ Jean-Paul Vinay & Jean Darbelnet. – Paris: Didier, 1958. – 331 p.
50. Weissbort D. *Translation – Theory and practice: A historical reader*/ Daniel Weissbort & Astradur Eysteinnsson (eds). – Oxford : Oxford University Press, 2006. – 672 p.
51. Wolf M. *Constructing a Sociology of Translation* / Michaela Wolf, Alexandra Fukari (eds). – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins, 2007. – 226 p.

РОЗДІЛ 2. ЛІНГВІСТИЧНИЙ ПІДХІД ДО ПЕРЕКЛАДУ

Переклад – це, мабуть, один з найдавніших видів людської діяльності, й інтерес до перекладу майже такий же давній, як людська цивілізація. З предмету перекладу існує велика кількість літератури, яка сягає саме менше I ст до н е. Проте, як наукова дисципліна, перекладознавство – наука відносно молода: їй всього лише кілька десятиліть. Лише в другій половині двадцятого століття вчені починають обговорювати потреби в проведенні систематичних наукових досліджень перекладу та в розробці його зв'язних теорій. Адже, в другій половині двадцятого століття відбулися значні кількісні та якісні зміни, що багато в чому сказалося на характері перекладацької діяльності і на вимогах до перекладу та перекладачів: вже після закінчення Другої світової війни різко зростають масштаби перекладацької діяльності, з'являються нові види перекладу; на перший план висувуються його інформативні види; зростають вимоги до його точності; різко зростає доля текстів технічного характеру, переклад яких вимагає від перекладача істотних знань у відповідній предметній області; зростає тематична різноманітність текстів, котра супроводжується їх стилістичною різноманітністю; істотною стає кількість так званих канонічних перекладів, тобто таких, котрі набувають своєрідного офіційного статусу, виступаючи в якості загально визнаного представника першоджерела (Комиссаров, 2002: 84–93).

Це період становлення машинного перекладу. Так, один з його піонерів, Вівер, пише (Weaver, 1955): «Природно виникає питання, чи можна задачу з перекладу подумки розглядати як задачу з криптографії. Коли я дивлюся на статтю російською, я кажу: «Це насправді написано англійською, але було зашифровано якимись незнайомими символами. І я зараз стану їх декодувати». Замість загадкових та двозначних розмов про таємничу енергію, практики машинного перекладу зацікавленні у практичних правилах використання мови. Вони мають вірити, що такі правила існують і що ці правила такі ж надійні, як закони земного тяжіння. Крім того, має бути можливим формулювати експліцитні алгоритми передачі знаків однієї мови знаками іншої.

З 1950-х років починається новий період розвитку теорії перекладу, період, що ознаменувався становленням та розвитком лінгвістичного перекладознавства. Піонером цього напрямку в СРСР був Я.І. Рецкер, який опублікував у 1950 році статтю “О закономерных соответствиях при переводе на родной язык”, яка містила перший нарис розробленої ним потім теорії закономірних відповідностей. В цій статті вперше висловлювалась думка про тісний зв'язок між перекладознавством та порівняльним мовознавством. Переклад, писав автор статті, немислимий без міцної лінгвістичної основи. Такою основою має стати порівняльне вивчення мовних явищ та встановлення певних відповідностей між мовою оригіналу та мовою перекладу. Ці відповідності в царині лексики, фразеології, синтаксису та стилю мають складати лінгвістичну основу теорії перекладу. Автор розрізняв наступні види закономірних відповідностей: 1) еквіваленти; 2) аналоги (названі в пізніших роботах “варіантами відповідностей”; 3) адекватні заміни.

Перша група включає “постійні рівнозначні відповідності”, які не залежать від контексту. До цієї групи входять перш за все деякі терміни, при чому, судячи з прикладів, терміни однозначні і в мові оригіналу, і в мові перекладу. Напр., фр. *Societe des Nations*, англ. *League of Nations*, укр. *Ліга Націй*, англ. *surplus value* і укр. *добавлена вартість*. Все це наперед задані жорсткі відповідності, які визначаються не контекстом, а словником. Ті випадки, коли багатозначній одиниці однієї мова відповідає кілька одиниць в іншій, називаються “аналогами” чи “варіантними відповідностями”. На відміну від еквівалентів, вибір аналогів визначається контекстом. Англійський прикметник *ill* може передаватися російською як “*дурной*” і як “*плохой*”, але словосполучення *ill fame* – це “*дурная слава*”, а не “*плохая слава*”. Третя група відповідностей – адекватні заміни (у Смирнова А.А. – “субститути”) використовується тоді, коли для точної передачі думки перекладач мусить відійти від букви оригіналу, від словникових та фразових відповідностей і шукати вирішення задачі, виходячи з цілого. По суті справи, включаючи в розгляд “адекватні заміни”, які потім були названі “прийомами перекладу”, Я.І. Рецкер виходить за межі “закономірних відповідностей” між двома мовами і робить спробу описати технологію перекладу як процес. Так було описано деякі прийоми досягнення адекватності перекладу:

- 1) конкретизація недиференційованих та абстрактних понять (англ. *to miss a meal* – “залишилися без обіду”);
- 2) прийом логічного розвитку поняття (англ. *so different in basic matters* – “зовсім несхожі характером і складом”);
- 3) антонімічний переклад (англ. *take it easy* – “не хвилюйтесь”);
- 4) компенсація (використання інших стилістичних засобів, чи тих же засобів, проте на іншому відрізку тексту).

Заслугою Я.І. Рецкера є те, що він вперше аргументовано обґрунтував ідею лінгвістичної теорії перекладу, намітив контури подальших досліджень лексико-фразеологічних, синтаксичних та стилістичних закономірностей процесу перекладу, запропонував понятійний апарат для описання перекладацьких операцій, який в значній мірі використовується в своїх подальших працях, підсумком яких стала його книга “Теория перевода и переводческая практика. Очерки лингвистической теории перевода”, що вийшла в 1974 р.

Разом з тим відчувалась необхідність в уточненні самої лінгвістичної основи теорії перекладу. При всьому своєму значенні для лінгвістичного аналізу порівняльне мовознавство зовсім не вичерпує того кола мовних проблем, які вирішуються в процесі перекладу. необхідно було точніше окреслити предмет теорії перекладу, її місце серед інших філологічних дисциплін, її внутрішню структуру. Вирішення всіх цих задач взяв на себе видний теоретик перекладу А.В. Федоров, який вперше в радянському мовознавстві опублікував в 1953 році лінгвістичний нарис теорії перекладу “Введение в теорию перевода”. Вперше лінгвістична теорія перекладу заявила про себе як самостійний напрямок в науці про мову. Заслугою автора було те, що він поставив проблему перекладу як мовознавчу проблему, спільну для всіх жанрів та різновидів перекладу. Поруч з художнім, А.В. Федоров включив до розгляду газетно-інформаційний та науко-

вий переклад. Разом з тим багато які з проблем, що їх торкався Федоров, вирішувалися поки що лише в першому наближенні.

На цю книгу чекало довге, хоча і не завжди щасливе життя. Вона витримала ще 3 видання (1958, 1968, 1983) і по цей день користується самою широкою відомістю. Проте на перших порах саме ідея побудови лінгвістичної теорії перекладу зустріла різкі заперечення, особливо з боку теоретиків художнього перекладу (див. Гачечеладзе Г.Г. «Вопросы теории художественного перевода». Тбилиси, 1959; Кашкин И.А. «Для читателя-современника. Статьи и исследования. М., 1977»). Так відомий радянський перекладач і дослідник художнього перекладу Іван Кашкін полемізуючи з Федоровим, писав що лінгвістична теорія перекладу обмежена рамками співвідношення двох мов, що аналізуються, тоді як літературознавчий підхід до теорії художнього перекладу дозволяє висунути ті критерії, які мають узагальнити будь-які літературні переклади з будь-якої мови на будь-яку, підкоряючи їх загальним літературним закономірностям і вводячи їх до загального літературного процесу.

З часом жар полемічних пристрастей став поступово холонути. Стало зрозуміло, що лінгвістична теорія перекладу зовсім не претендує на те, щоб підмінити теорію літературознавчу, що у кожній з цих теорій своя власна мета і свої завдання, і більш того, що вони обидві при правильній розстановці акцентів можуть вдало доповнювати одна одну в межах загальної теорії перекладу.

В останньому виданні своєї книги (1983) Федоров формулює задачі теоретичного вивчення перекладу, робить екскурс в історію перекладу та перекладацької думки, детально зупиняється на основних віхах розвитку теорії перекладу та розробці поняття перекладності в СРСР та за кордоном. В цьому зв'язку Федоров підкреслює здійснюваність принципу перекладності маючи при цьому на увазі, що “те, що неможливо по відношенню до окремого елемента, можливо відносно складного цілого”. І далі, торкаючись певних обмежень цього принципу, він справедливо вказував на те, що неможливість передати окремий елемент, окрему особливість оригіналу не суперечить принципу перекладності, оскільки останній відноситься до твору як до цілого, яка відкриває для цього різноманітні шляхи. Передача вихідного співвідношення частини та цілого, за думкою Федорова, найважливіша умова адекватності перекладу. Далі Федоров зупиняється на найважливіших проблемах перекладу як процесу – на умовах вибору мовних засобів в перекладі. В цьому зв'язку розглядаються питання передачі слова як лексичної одиниці, перекладу фразеологічних одиниць, граматичні проблеми перекладу. Велика увага приділяється варіюванню перекладу в залежності від жанру матеріалу, який перекладається.

Могутнім стимулом розвитку лінгвістичної теорії перекладу стали здійснені в 1950-і – 1960-і роки перші досліди з машинного перекладу. Для комп'ютеризації процесу перекладу вимагалася його строге та несуперечливе описання. Разом з тим ставало ясно, що дослідники машинного перекладу та представники “традиційного” перекладознавства говорять на різних мовах. Першою серйозною спробою перекинути місток між двома напрямками стала праця І.І. Ревзіна та В.Ю. Розенцвейга, що побачила світ в 1964 році, “Основы

общего и машинного перевода”. Автори поставили перед собою завдання ознайомити спеціалістів з МП з проблематикою традиційних напрямків перекладознавства, виклавши її в термінах структурного мовознавства. Проте фактично їм довелося вийти за межі простого переформулювання традиційної теорії, ввести низку нових понять та переглянути цю теорію по суті. Заслугою книги є те, що на відміну від перших перекладознавчих праць, у яких проблеми перекладу зводилися до проблем міжмовних відповідностей, тут вперше головний акцент зміщувався на переклад як на процес. У цьому зв'язку несумнівний інтерес представляє описання перекладу на основі принципової схеми процесу комунікації з використанням деяких понять теорії інформації. Разом з тим, в побудованій авторами моделі присутня також ідея міжмовних відповідностей, втілена в “мові-посереднику”, яка являється мережею відносин між елементарними одиницями смислу та набір універсальних синтаксичних відносин. Суттєвим внеском у розвиток теорії перекладу стало також розкладення процесу перекладу на 2 етапи – аналізу та синтезу та виділення основних типів реалізації процесу перекладу з урахуванням комунікативно-функціональних параметрів мовленнєвої ситуації (переклад інтерлінійний, спрощаючий на інше). В той же час далеко не всі положення цієї праці були рівною мірою придатні як для машинного, так і для звичайного перекладу. Так, наприклад, запропоноване авторами розмежування перекладу та інтерпретації (перший здійснюється без звернення до дійсності, на основі мови-посередника, а друга допускає врахування реальної позамовної ситуації) важливе лише для машинного перекладу, тому що в звичайному (немашинному) перекладі завжди присутнє звернення до реальної дійсності. Переклад, який здійснюється людиною, не може обмежуватися лише заданою мережею відповідностей. Саме тому не можна погодитися з авторами книги, коли вони вважають недоліком “традиційної” теорії Федорова визнання творчого характеру в процесі перекладу.

Ще більш інтенсивним розвитком лінгвістичної теорії перекладу ознаменувались 1970-і та 1980-і роки. Помітною подією в формуванні та становленні цієї дисципліни став вихід у світ книги Л.С. Бархударова, основаної на курсі лекцій, прочитаних в Московському державному педагогічному інституті іноземних мов ім. Моріса Тереза (Язык и перевод. М., 1975). На матеріалі перекладів художньої літератури Бархударов розглядає процес перекладу із загальнолінгвістичної точки зору. При цьому він виходив з семантичного визначення перекладу, згідно якому під останнім розуміють процес перетворення мовленнєвого твору на одній мові в мовленнєвий твір на іншій мові при збереженні незмінним плану змісту. Здається, що найціннішим в цьому визначенні є цілком справедлива думка про те, що перекладач має справу не з мовами як системами, а з мовленнєвими творами, тобто текстами. Звідси виникає можливість нейтралізації в мовленні семантичних розходжень між мовами і, зокрема, розходжень між значеннями. З другого боку, певних уточнень вимагає положення про збереження незмінним в процесі перекладу плану змісту вихідного тексту. Сам Бархударов робить суттєве застереження про те, що це положення слід розуміти у відносному, а не в абсолютному сенсі. При міжмовних перетвореннях неминучі

певні смислові втрати, в силу яких текст перекладу ніколи не може бути повним та абсолютним еквівалентом тексту оригіналу. Завдання перекладача полягає в тому, щоб звести ці втрати до мінімуму. Інакше кажучи, “незмінність плану змісту” – це не стільки ознака самого перекладу, скільки – ідеальний еталон, до якого прагне перекладач.

З-поміж широкого кола питань, які обговорюються в книзі Бархударова, варто особливо відокремити питання про семантичні відповідності при перекладі – про передачу референційних, прагматичних та граматичних значень, про роль контексту та ситуації, а також детально розглядає питання про перекладацькі трансформації.

В той же період вийшли друком дві книги В.Н. Комісарова – “Слово о переводе” (1973) та “Лингвистика перевода” (1980). В цих працях автор обґрунтовує доцільність відокремлення особливого напрямку в мовознавстві – лінгвістичного перекладознавства, або лінгвістики перекладу. При цьому описується предмет, методи та задачі цього напрямку, оцінюється статус загальної теорії перекладу, розглядаються проблеми семантики, прагматики та стилістики перекладу, ставиться питання про принципи вивчення перекладу та, зокрема, його моделювання, а також про норми перекладу. Обидві праці тісно пов’язані одна з одною і відображають різні етапи розробки єдиної концепції. В основі цієї концепції знаходиться положення про те, що в перекладі розрізняються наступні типи еквівалентності: 1) еквівалентність на рівні мети комунікації (Do you take me for a fool? = Що я маленька, чи що?), 2) еквівалентність на рівні ідентифікації ситуації, тобто описання однієї й той самої ситуації різними способами (He answered the phone. = Він зняв слухавку), 3) еквівалентність на рівні способу описання ситуації (Scrubbing makes me bad-tempered. = Від миття підлоги у мене настрій псується), 4) еквівалентність, яка базується на збереженні трансформаційних зв’язків між синтаксичними структурами (He was never tired of old songs. = Старі пісні йому ніколи не надоїдали), 5) еквівалентність, яка базується на максимальній спільності перекладу та оригіналу (I saw him at the theatre. = Я бачив його в театрі). Ці положення, справді, відбивають об’єктивну реальність. Дійсно, неважко впевнитись в тому, що ці типи еквівалентності відповідають відомим перекладацьким трансформаціям (ситуативним, семантичним, граматичним, субституції). Проте навряд чи впевнює відстоюваний автором вузько лінгвістичний підхід до перекладу, його заклик вивчати переклад не стільки як вид мовленнєвої діяльності, скільки як “вияв системи мови”.

Реальними досягненнями лінгвістичної теорії перекладу нехтувати жодним чином не можна: вона дала інструментарій та інвентар перекладацьких відповідностей, трансформацій, спробувала встановити критерії якості перекладу. Проте лінгвістична теорія перекладу уявляється аспектом глобальнішого предмету, до складу якого входить перекладацьке вивчення культур та їхньої будови, аудиторії джерельного та цільового текстів, історичних аспектів перекладацької діяльності тощо. Тобто, у цьому сенсі, переклад не бачиться як система маніпуляцій та замін фрагментів тексту фрагментами тексту чи цілого тексту цілим текстом (в залежності від того, що обирається лінгвістичною теорією пе-

рекладу за його одиницю). Лінгвістичній теорії перекладу варто віддати належне, так як в ній накопичено значну кількість цінних практичних наробок та фактів; з її положеннями не посперечається: всі вони – істина, але всі вони – мала частина істини (Галеєва, 2006: 30).

Інший підхід було запропоновано О.Д.Швейцером в праці “Перевод и лингвистика”, яка вийшла того ж 1973 року. В її основу лежить теза про те, що переклад – це не лише зіткнення двох мовних систем, але й зіткнення двох різних культур, а часом і різних цивілізацій.

Сучасні європейські теорії перекладу можуть розглядатися як низка парадигм, що піддають сумніву колись панівне поняття еквівалентності.

У 1950 роки за допомогою поняття еквівалентності описували не лише мету перекладу, це поняття також використовувалося як мірило за допомогою якого науки про мову могли б аналізувати переклади. Це була непорушна комплексна система думок, що зараз втратила свою провідну роль. Частково проблема полягала в паралельному існуванні конкурентної царини, що називалася невизначенністю (що кидала виклик стабільності всьому здавалось би еквівалентному), хоча рідко спостерігалась якась реальна боротьба між цими двома способами розгляду перекладу. Проте новіші системи поглядів на переклад наголошували на різних аспектах чи проблемах, які теорії еквівалентності якимось чином не помічали: а саме скопос або мету перекладу (що кидало виклик панівній ролі джерельного тексту), історико-культурний релятивізм (що піддавало сумніву встановлення будь-яких відношень повної відповідності), локалізацію (що оманливо розмивало межу між перекладом та адаптацією) та переклад культури (розгляд перекладу радше в поняттях міжособистих відношень, аніж справи текстів). Кожен з цих викликів означав певну зміну в системі поглядів на переклад, викликаючи настільки істотні концептуальні зсуви, що немало дискусій було спричинено просто тим, що їхні учасники використовували ті самі терміни, але вкладали в них зовсім різний смисл (Pym).

1. Еквівалентність

Еквівалентність – це центральне, хоча також і суперечливе, поняття в теорії перекладу. Підходи до питання еквівалентності можуть різнитися докорінним чином. Деякі теоретики перекладу визначають переклад саме в поняттях еквівалентних відносин (Catford, 1965; Nida&Taber, 1969; Toury 1980; Pym 1992; 1995; Koller, 1995), в той час як інші відкидають теоретичне поняття еквівалентності, стверджуючи, що воно або не релевантне (Snell-Hornby, 1988), або навіть для перекладознавства шкідливе (Gentzler, 1993). Інші ж теоретики прагнуть зайняти позицію посередині. Так, Мона Бейкер використовує поняття еквівалентності заради зручності – адже більшість перекладачів звикли до нього, а не тому, що воно має теоретичний статус (1992: 5–6). Таким чином, еквівалентність розглядається по-різному: як необхідна умова перекладу, як перепона на шляху розвитку перекладознавства, або як корисна категорія для опису перекладу.

Прихильники теорій перекладу, що ґрунтуються на еквівалентності, зазвичай визначають еквівалентність як таке взаємовідношення між джерельним та цільовим текстами, що, перш за все, дозволяє цільовий текст вважати перекладом джерельного тексту. Також стверджується, що відношення еквівалентності устанавлюються між частинами цільового та джерельного текстів. Проте, зазначається, що вище визначення еквівалентності не є безпроблемним. Так, А. Пим (Pym, 1992: 37) вказує на те, що тут існує замкнуте коло: еквівалентність, як передбачається, визначає переклад, а переклад, у свою чергу, визначає еквівалентність. На жаль, робилося мало спроб визначити еквівалентність в перекладі таким чином, аби уникнути замкнутого кола. А теоретики, які стверджують, що переклад ґрунтується на того чи іншого роду еквівалентності зосереджуються переважно на розробці типологій еквівалентності, фокусуючи увагу або на рівні (слово, речення, текст) на якому, як заявляється, встановлюється еквівалентність (див.наприклад, Baker, 1992), або на типі значення (денотативне, конотативне, прагматичне тощо), яке, як стверджується, постійно встановлюється в перекладі. А от дослідження сутностної природи еквівалентності залишаються винятком.

Типології еквівалентності

На різних рівнях, і вільно слідуючи Коллеру (1979:187–91, 1989:100–4), зазвичай, еквівалентність встановлюється на основі: а) слів джерельної та цільової мови, що в реальному світі позначають приблизно одне, тобто на основі їх денотативної (рефенційної) еквівалентності; б) слів джерельної та цільової мови, що викликають однакові або подібні асоціації у корінних носіїв цих двох мов, тобто на основі їх конотативної еквівалентності; в) слів джерельної та цільової мов, що використовуються в тих самих або подібних контекстах у відповідних мовах, тобто те, що Коллер називає текстонормативною еквівалентністю (Koller, 1989: 102); г) слів джерельної та цільової мови, що мають однаковий вплив на своїх відповідних читачів, тобто прагматична (Koller, 1989: 102) або динамічна (Nida, 1964) еквівалентність; д) слів цільової та джерельної мови, що мають подібні орфографічні або фонологічні риси, або формальна еквівалентність. Мона Бейкер (Baker, 1992) поширює поняття еквівалентності на подібність в інформаційному потоці джерельного та цільового текстів та на подібність у когезивній ролі засобів цільового та джерельного текстів, які разом вона названа текстуальною еквівалентністю. Ньюмен (Newman, 1994: 46, 95) підкреслює, що не всі параметри в перекладі є релевантними для кожної ситуації і що перекладачі мають вирішувати, які міркування мають отримувати пріоритет кожного разу, таким чином встановлюючи свого роду функціональну еквівалентність (див.також Neubert, 1994).

Рецкер (1950), Каде (Kade, 1968) та інші автори, що писали про лексичну еквівалентність, зокрема в області термінології (див., напр., Arntz, 1993; Hann, 1992), поєднують вищезгадану якісну відмінність з кількісною схемою, що категоризує еквівалентні відносини згідно того чи існує єдиний вислів у цільовій мові для вислову у джерельній мові, тобто еквівалентність один до одного (еквівалентна відповідність); більш ніж один вислів у цільовій мові для вислову у

джерельній мові, тобто один еквівалент до частини цілого (варіантний еквівалент); чи відсутність вислову джерельної мови, тобто нульова еквівалентність, або безеквівалентний вислів. Такий кількісний підхід можливо має обмежене застосування у спеціалізованій мові, проте М. Снелл-Горнбі (Snell-Hornby, 1988:20) стверджує, що він є недостатнім, бо обмежений рівнем слова, та іще через те, що непрямим чином припускає, що систему мови можна прирівняти до конкретної реалізації у тексті.

Природа еквівалентності

Серед дослідників, які зверталися до проблеми природи перекладацької еквівалентності, слід назвати Дж. Кетфорда (Catford, 1965) та А. Пима (Pym, 1992). Кетфорд в основу доводів закладає позамовну (екстралінгвістичну) сферу об'єктів, осіб, емоції, історію, **тощо** (ситуацію в сенсі М. Голлідея), ознаки, які можуть або мають знайти вираження в даній мові. Перекладацька еквівалентність має місце, стверджує Кетфорд, коли між джерельним текстом і цільовим текстом устанавлюється співвідношення принаймні деяких з однакових ознак цієї позамовної дійсності, тобто коли джерельний і цільовий тексти мають приблизно ті самі референти (Catford, 1965: 50).

Таким чином Кетфорд покладається, власне кажучи, на референційну теорію значення; підхід, який на думку таких теоретиків перекладу як С. Баснетт (Basnett 1980:6), виявляється завузьким. Аналогічним є й погляд під кутом зору семіотики В. Фролі, для якого думка, що значення міститься десь поза мовою, є неприйнятною. «Не існує жодного значення поза кодом», – стверджує він і додає, що «світи і можливі світи розрізняються, і питання референту навіть не постає» (Frawley, 1984b: 164). Серед інших Д. Кетфорда критикує і М. Снелл-Горнбі (Snell-Hornby, 1988: 20) за використання спрощених вигаданих речень на підтвердження його категорій еквівалентності в перекладі та за обмеженість його аналізу рівнем речення. Підхід Кетфорда, можливо, й критикували, проте альтернатив йому висунуто мало.

Проблема охоплення сутнісної природи еквівалентності, здається, пов'язана з проблемою охоплення природи самого мовного значення. А. Пим (Pym, 1992a) уникає цієї трудності, відходячи вбік від строго лінгвістичного підходу і розглядає переклад як угоду, а еквівалентність як рівність обмінної вартості. Таким чином еквівалентність перетворюється на сутність щодо якої можливі перемовини, а ці перемовини ведуться перекладачами.

Еквівалентність між елементами мовної системи та між текстами

У ранніх працях з еквівалентності в перекладі теоретики розрізняли між гіпотетичними прив'язками між елементами абстрактної мовної системи (на рівні *langue*), з одного боку, і між реально спостерігаємими прив'язками між елементами реальних джерельних і цільових текстів (на рівні *parole*), з іншого боку. Кетфорд (Catford, 1969: 27), щоб позначити ці дві групи, використав терміни формальна відповідність (*textual equivalence*) та текстуальна еквівалентність (*formal correspondence*). Аналогічно розрізнення провів і Коллер (Koller, 1979:183–4), коли розрізняв *Korrespondenz* (формальну подобу між мовними

системами) та *Aquivalenz* (еквівалентні відношення між реальними текстами та висловлюваннями). Пізніше Коллер продовжував подавати *Aquivalenz* як реальний предмет дослідження перекладознавства. Аналогічним чином і Г.Турі (Toury, 1980: 24–6) прослідковує розвиток поняття перекладності від розгляду його як міжмовного явища до розгляду його як явища міжтекстуального. У той час як відношення, що встановлюються на рівні мовної системи (*langue*) тепер переважно розглядаються як предмет порівняльної (компаративної) лінгвістики, формальна відповідність продовжує займати почесне місце у машинному перекладі, де системи, основані на знаннях про мову, використовуючи пряму або трансформаційну архітектуру, часто базуються на проєкціях між формальними структурами двох мов. І справді перекладацькі трансформації Кетфорда зводять реальні подоби до понять комплексних переносів в МП (див. Hutchins & Somers, 1992, Arnold et al., 1994).

Таким чином, загальний погляд в перекладознавстві незабаром змістився до того, що еквівалентність – це зв'язки відношення між текстами двома різними мовами, а не між двома різними мовами. Цей крок звільнив перекладознавство від суперечок щодо можливості перекладу з мови на мову, основану на цілих мовних системах з усім їхнім неактуалізованим потенціалом знань (див. Koller, 1979; Рум:157–8). Ці дискусії перед тим були зосереджені на несумісності між світами мовців різними мовами та на структурних неспівпадіннях між мовами. А от коли увага стала концентруватися на текстах та висловлюваннях, то численні випадки потенційної багатозначності та багатофункціональності слів та структур мовної системи могли бути зняті посиленням на їхній контекст, що зробило переклад не лише таким, що краще підлягає трактуванню, але й реалістичнішим.

Еквівалентність як емпіричний та теоретичний концепт

Звуження обсягу значення терміну еквівалентності до взаємозв'язків між реальними висловлюваннями в двох мовах (і літературах), які визначаються як цільові та джерельні тексти, що підлягають безпосередньому спостереженню. У цьому визначенні еквівалентність розглядається як емпірична категорія, що може бути встановлена лише після того, як здійснено переклад. Такому погляду Турі протиставив еквівалентність як «теоретичний термін, що позначає абстрактний ідеальний взаємозв'язок, чи групу взаємозв'язків між цільовими та джерельними текстами, перекладами та їхніми джерелами» (Toury, 1980: 39).

Ця дихотомія, однак, може бути проблематичною. З точки зору перекладача не є зрозумілим, чи можна провести справжнє розмежування між тим, що збиралися написати і що фактично пишеться. Більш того, поняття еквівалентності як теоретичний термін проспективно і часто приписуюче поняття, несе відповідальність за надання терміну еквівалентності поганої репутації серед деяких перекладознавців. Наприклад, Гентцлер (Gentzler, 1993:4) заявляє, що стандарти перекладацького аналізу, що покладається на еквівалентність або нееквівалентності та інші пов'язані критерії оцінювання передбачає поняття матеріальності, яке обмежує інші можливості перекладацької практики, маргіналізує неортодоксальні переклади та порушує реальний міжкультурний обмін. Нью-

мен (Newman, 1994:46, 94), з іншого боку, описує перекладацьку еквівалентність як „термін здорового глузду для опису ідеальних взаємовідносин, що їх існування читач очікував би поміж першоджерелом та його перекладом”. Еквівалентність Ньюмена є відверто проспективною та ідеальною, хоча емпіричні підходи також отримують належне місце в аналізі. А.Пим також веде мову про еквівалентність як „факт сприйняття”(Pym, 1992a: 64) та про соціально обумовлені „очікування” того, що цільові тексти мають бути у певного роду еквівалентних взаємовідносинах із своїми джерельними текстами (Pym, 1995: 166).

Емпірична категорія еквівалентності Г.Турі має багато спільного з текстуальною еквівалентністю Дж.Кетфорда. Текстуальна еквівалентність визначає як всяка форма цільовою мовою, що за спостереженнями є еквівалентною певній даній формі джерельною мовою (тексту або його частині) (Catford, 1965:27). Еквівалентні форми можуть підбиратися шляхом звернення до інтуїції інформантів-білінгвів або шляхом застосування формальніших процедур, таких як комутація (заміна) (Catford, 1965:27-8) методу виявлення текстуальних еквівалентів, який полягає у тому, що просять компетентного інформанта-білінгва перекласти фрагмент тексту а потім систематично запроваджують зміни в текст джерельною мовою, аби встановити, як кожана зміна відбивається в перекладі. За Кет фордом, текстуальна еквівалентність явище емпіричне та передбачуване явище. Ймовірність, що дана форма джерельною мовою буде перекладена як дана форма цільовою мовою може бути розрахована на основі попереднього досвіду як правило ймовірного перекладу (Catford, 1965:31). Снелл-Горнбі у цьому погляді на еквівалентність бачить той самий недолік, що й А.Пим:це замкнене коло – еквівалентність перекладу – це те, що розглядається як еквівалентне. Проте, хоча в той час як погляд Кет форда на текстову еквівалентність може сказати дуже мало про природу еквівалентності, цей підхід найшов застосування в таких галузях як МП, що базується на прикладах та статистичних даних і в більш недавні часи в системах пам’яті переказів, де раніше вже виконані переклади джерельних текстів зберігаються разом із цими текстами, аби ці старі переклади заново запустити в оборот у випуску, коло це система розпізнає, що нові вхідні вже мають „еквівалентну” передачу цільовою мовою.

Еквівалентність як емпіричне явище, ймовірно, побачимо свою наймогутнішу на сьогодні маніфестацію в працях Г.Турі (Toury, 1980;1995). В той час як інші теоретики могли б задатися питанням чи два тексти є еквівалентними згідно з якимось попередньо встановленим приписуючим критерієм еквівалентності, то Турі трактує існування еквівалентності між джерельним і цільовим текстом як дане. „Тоді цей постулат еквівалентності дозволяє йому заявити, що питання, але слід задавати при подальшому вивченні перекладу (особливо при порівняльному аналізі цільового тексту і джерельного тексту), полягає не в тому чи два ці тексти еквівалентні (з певного боку),а якого типу та ступінь перекладну еквівалентність вони розкривають” (Toury, 1980:47). Підхід Г.Турі, а згодом і В.Кьоллера (Koller, 1995: 196) звертається до історичного відносного поняття еквівалентності „Замість того, щоб бути єдиним взаємовідношенням, що позначає рекурентний тип інваріанту, еквівалентність починає мати справу із всяким

відношенням, яке, як встановлено, охарактеризувало переклад при конкретизованому наборі обставин (Toury, 1995:01). Тоді норми, що визначають конкретне поняття еквівалентності, яке превалює на різних етапах в історії, чи серед різних шкіл перекладачів, чи навіть в межах праці одного перекладача складає валідний предмет дослідження для дескриптивного перекладознавства.

Постулат еквівалентності Тури, як і його широке визначення перекладу як всього, що вважається перекладом у цільовій культурі (1980;1995), дозволяє йому розширити межі перекладознавства до вивчення явищ, які раніше були на маргінесі. Таким чином, теорії перекладу, що базуються на еквівалентності, можуть уникнути осуду інших шкіл думки, де широко заявляється, що еквівалентність передбачає прескриптивний підхід до перекладу. Однак існують заперечення проти надто широкого поняття еквівалентності: М. Снелл-Горнбі (Snell-Hornby, 1988:2) висловлює припущення, що поняття еквівалентності в англомовних країнах стало настільки розмитим, що перетворилося на безкорисливе; в той же час як А.Пим (1992;1995), А.Нейберт (Neubert, 1994) та В.Кьоллер (Koller, 1995) висловлювалися за встановлення більш обмеженого погляду на еквівалентність не в останню чергу через те, що стисну тіший погляд на еквівалентність дозволить розрізнити переклад від неперекладу. На підтримку цієї точки зору А.Пим (1995:166) цитує У. Стекконі: „Для перекладу еквівалентність має вирішальне значення, бо це унікальне відношення між текстами, що його може продемонструвати серед всіх відомих типів текстів лише переклад.”

Західні теорії перекладу як реакція на еквівалентність

Сучасні європейські теорії перекладу можуть розглядатися як низка парадигм, що піддають сумніву колись домінуюче поняття еквівалентності.

У 1950 роки за допомогою поняття еквівалентності описували не лише мету перекладу, а це поняття також використовувалося як мірило за допомогою якого науки про мову могли б аналізувати переклади. Це була непорушна комплексна система думок, що зараз втратила свою провідну роль. Частково проблема полягала в паралельному існуванні конкурентної царини, що називалася невизначенністю (що кидала виклик стабільності всьому здавалось би еквівалентному), хоча рідко спостерігалась якась реальна боротьба між цими двома способами розгляду перекладу. Проте новіші системи поглядів на переклад наголошували на різних аспектах чи проблемах, які теорії еквівалентності якимось чином не помічали: а саме скопос або мету перекладу (що кидало виклик пануючій ролі джерельного тексту), історико-культурний релятивізм (що піддавало сумніву встановлення будь-яких відношень повної відповідності), локалізацію (що обманливо розмивало межу між перекладом та адаптацією) та переклад культури (розгляд перекладу радше в поняттях міжособистих відношень, аніж справи текстів). Кожен з цих викликів означав певну зміну в системі поглядів на переклад, викликаючи настільки істотні концептуальні зсуви, що немало дискусій було спричинено просто тим, що їхні учасники використовували ті самі терміни, але вкладали в них зовсім різний смисл.

Література:

1. Бархударов Л.С. Язык и перевод. Вопросы общей и частной теории переводов / Л.С. Бархударов. – М. : Междунар. отношения, 1975. – 239 с.
2. Вине Ж.-П. Технические способы перевода / Ж.-П. Вине, Ж. Дарбельне // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике / [отв. ред. В. Н. Комиссаров]. – М., 1978. – С. 157–167.
3. Гачечиладзе Г.Р. Художественный перевод и литературные взаимосвязи / Г.Р. Гачечиладзе. – 2-е изд. – М. : Сов. писатель, 1980. – 255 с.
4. Катфорд Дж. К. Лингвистическая теория перевода: об одном аспекте прикладной лингвистики / Дж. К. Катфорд. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 208 с.
5. Кашкин И. А. Для читателя-современника. Статьи и исследования / И. А. Кашкин. – М. : Сов. писатель, 1977. – 560 с.
6. Комиссаров В. Н. Лингвистика перевода / В. Н. Комиссаров. – М. : Междунар. отношения, 1980. – 167 с.
7. Комиссаров В. Н. Теория перевода. (Лингвистические аспекты) / В. Н. Комиссаров. – М. : Высш.шк., 1990. – 250 с.
8. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение / В. Н. Комиссаров. – М. : ЭТС, 2001. – 424 с.
9. Комиссаров В. Н. Лингвистическое переводоведение в России / В. Н. Комиссаров. – М. : ЭТС, 2002. – 184 с.
10. Миньяр-Белоручев Р. К. Общая теория перевода и устный перевод / Р. К. Миньяр-Белоручев. – М. : Воениздат, 1980. – 237 с.
11. Ревзин И. И. Основы общего и машинного перевода / И. И. Ревзин, В. С. Розенцвейг. – М. : Высш. шк., 1964. – 244 с.
12. Рецкер Я.И. О закономерных соответствиях при переводе на родной язык / Я.И. Рецкер // Вопросы теории и методики учебного перевода : сб. ст. – М. : Изд-во Акад. пед. наук РСФСР, 1950. – С. 156–183.
13. Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика. Очерки лингвистической теории перевода / Я.И. Рецкер. – М. : Междунар. отношения, 1974. – 216 с.
14. Федоров А. В. Введение в теорию перевода / А.В. Федоров. – М.: Изд-во лит. на иностр. яз. 1953. – 335 с.
15. Федоров А.В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы) : учеб. Пособие / А. В. Федоров. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Высш. шк., 1983. – 303 с.
16. Швейцер А. Д. Перевод и лингвистика / А.Д. Швейцер. – М. : Ордена Трудового Красного Знамени Воен. изд-во М-ва Обороны, 1973. – 124 с.
17. Швейцер А.Д. Советская теория перевода за 70 лет / А.Д. Швейцер // ВЯ. – 1987. – №5. – С. 9 – 17.
18. Швейцер А. Д. Теория перевода. Статус, проблемы, аспекты / А. Д. Швейцер. – М. : Наука, 1988. – 215 с.

19. Baker M. *In Other Words: A Coursebook on Translation*/ Mona Baker. – London; New York: Routledge, 1992. – 352 p.
20. Catford J. C. *A Linguistic Theory of Translation: An Essay in Applied Linguistics*/ J. C. Catford. – London: Oxford University Press, 1965. – 103 p.
21. Frawley W. *Prolegomenon to a Theory of Translation*/ William Frawley // *Translation: Literary, Linguistic, and Philosophical Perspectives* / William Frawley (Ed.). – London ; Toronto: Associated University Presses, 1984. – P. 159–75.
22. Kade O. *Zufall und Gesetzmäßigkeit in der Übersetzung*. Beiheft zur Zeitschrift *Fremdsprachen I* / Otto Kade. – Leipzig : Enzyklopädie, 1968. – 128 S.
23. Koller W. *Einführung in die Übersetzungswissenschaft* / Werner Koller. – Heidelberg : Quelle & Meyer, 1979. – 357 ss.
24. Koller W. *Equivalence in Translation Theory* / Werner Koller // *Readings in Translation Theory* / Andrew Chesterman (Ed.). – Helsinki : Oy Finn Lectura Ab, 1989. – P. 99–104.
25. Koller W. *The Concept of Equivalence and the Object of Translation Studies*/ Werner Koller // *Target*. – 1995. – Vol. 7(2). – P. 191–222.
26. Newmark P. *About Translation* / Peter Newmark. – Clevedon : Multilingual Matters, 1991. – 184 p.
27. Nida E. *Toward a Science of Translating* / Eugene A. Nida. – Leiden : E. J. Brill, 1964. – 331 pp.
28. Pym A. *Translation and Text Transfer* / Anthony Pym. – Frankfurt/Main, Berlin ; Bern ; New York ; [et al.] : Peter Lang, 1992. – 228 pp.
29. Pym A. *European Translation Studies, une science qui dérange, and Why Equivalence Needn't Be a Dirty Word*/ Anthony Pym // *TTR*. – 1995. – Vol. 8 (1). – P. 153–176.
30. Pym A. *Exploring Translation Theories* / Anthony Pym. – London/New York: Routledge, 2010. – 186 p.
31. Snell-Hornby M. *Translation Studies. An Integrated Approach* / Mary Snell-Hornby. – Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 1988. – 172 p.
32. Toury G. *Equivalence and Non-Equivalence as a Function of Norms* / Gideon Toury // *Search of a Theory of Translation*. – Tel Aviv : Porter Institute, 1980. – P. 63–70.
33. Weaver W. *Foreword: the new tower* / William Weaver // *Machine translation of languages* / W.N. Locke and A.D. Booth (eds). – Cambridge ; Mass : Technology Press of M.I.T.. – 1955. – P. I–XII.

РОЗДІЛ 3. ПІДХОДИ ФУНКЦІОНАЛІСТІВ

Функціоналістські підходи до перекладу ведуть початок від загальної теорії перекладу, названої *скопос-теорією* (Skopostheorie), яку наприкінці 1970-х – початку 1980-х рр. запропонував німецький дослідник Ганс Й. Фермеєр. Незабаром її підхопили кілька науковців, що викладали на факультетах письмових та усних перекладачів у Гермерсгеймі (Університет Майнца) та Гайдельберзі, які почали застосовувати її на своїх заняттях з перекладу. Тепер у неї є послідовники по всьому світу, особливо в тих країнах, де з різних причин потреби перекладу є насущними, наприклад у Південній Африці чи Китаї. Після короткого огляду становлення *скопос-теорії* (або *теорії скопосу*) розглянемо її основні поняття та різні сфери застосування цієї теорії. (Такі підходи, зазвичай, називають «функціоналістськими» (пор. Nord 1997a)). В останній частині статті коротко обговоримо сучасні та майбутні функціоналістські дослідження.

1. Ранні функціональні погляди на переклад

Функціональні погляди на переклад можна зустрінути на різних етапах історії. Перші перекладачі, які помітили, що для вирішення різних завдань вони послуговуються різними стратегіями (такі як Цицерон (106-43 до н.е.), Ієронім Стридонський (348-420 н.е.) чи Мартін Лютер (1483-1446)), додержувалися думки, що бувають випадки, коли перекладач повинен «дотримуватися букви» (Лютер) чи відтворювати «навіть порядок слів» (Ієронім Стридонський) тексту-джерела, тоді як у інших випадках, на їхній погляд, важливіше «передати смисл» (Ієронім), пристосовуючи форму тексту до стандартів прийнятності цільової аудиторії. Подібно до них, Юджин А. Найда (Nida 1964) розрізняє у перекладі формальну та динамічну еквівалентність, причому «формальною еквівалентністю» називається вірне відтворення елементів форми тексту-джерела, а «динамічна еквівалентність» позначає відповідність комунікативного ефекту. Однак, при спробі застосувати такий підхід до перекладу в цілому Найда пропонує лінгвістичну модель, яка не випадково подібна до синтаксичної теорії синтаксису та породжуваної граматики Ноама Хомського, позаяк ця орієнтована на текст-джерело модель мала більше впливу на розвиток теорії перекладу в Європі в 1960-1970-х рр., аніж ідея вибору стратегій перекладу відповідно до його мети.

2. Загальна теорія перекладу

На 1970-і рр. підготовка письмових та усних перекладачів у німецьких університетах вже мала досить давні традиції, але була переважно орієнтованою на мову, а її теоретичні підвалини запозичувалися з лінгвістики. Еквівалентність між одиницями джерельної (вихідної) та цільової мов була мірилом якості, що ніколи не ставилося під сумнів попри те, що визначення цього поняття були далеким від прийнятного. Вправи на переклад під час занять були зазвичай спрямовані на вдосконалення мовних та стилістичних навичок та вмінь студентів як у вихідній, так і в цільовій мовах. А навчали перекладу нерідко ви-

кладачі-мовники, з невеликим досвідом професійного перекладу, або ж і взагалі без нього.

Саме за таких обставин Ганс Й. Фермеєр, який до того навчався письмовому та усному перекладу у Катаріні Райс в Гайдельберзькому університеті, а тепер сам займався вишколом перекладачів, вперше й опублікував свою «модель загальної теорії перекладу» (Vermeer 1978). Детальніше ця теорія роз'яснювалася у книзі, написаній ним у співавторстві з Катаріною Райс (Reiss & Vermeer 1984), яка підготувала підґрунтя для функціонального підходу у своїй праці щодо критики перекладу (Reiss 1971). У цій книзі Райс включила свою концепцію співвідношення між типом тексту і методом перекладу як «спеціальну теорію» (Частина II) до складу загальної теорії Г. Фермеєра (Частина I). Але через те, що імена авторів подано в алфавітному порядку, читачі іноді доходять помилкового висновку, що *скопос-теорію* розробила Катаріна Райс.

Приблизно в цей же час Юста Гольц-Мянттарі – професійний перекладач німецької мови з Фінляндії, перекладознавець та викладач перекладу – розробила свою теорію «перекладацької дії». У цю концепцію вона включає як переклад (письмовий і усний), так й інші форми міжкультурного посередництва, які не вимагають обробки конкретного (вихідного) тексту, наприклад міжкультурне консультування чи розробка технічної документації. Її теорія та методологія були вперше представлені в 1981 р. (Holz-Mänttari, 1981) та далі розроблені в 1984 р. (Holz-Mänttari, 1984). Ю. Гольц-Мянттарі особливо зосереджується на ролях учасників процесу перекладу (замовник чи ініціатор, перекладач, користувач, адресат повідомлення) та ситуаційних обставинах (часі, місці, засобі передачі), за яких відбувається їхня діяльність. Передусім її цікавить статус перекладачів у світі поділу праці. В її концепції професійної підготовки наголошується на ролі перекладачів як експертів у цій галузі.

3. Основні поняття *скопос-теорії* (*Skopostheorie*)

Скопос-теорія базується на теорії дії Георга Генріха фон Врігта (Von Wright 1968) та розглядає переклад як цілеспрямовану діяльність, покликану виконувати посередницьку функцію між членами різних культурних спільнот. Слово «*скопос*» запозичене з греки і означає «мету», отже мета в значенні передбаченої комунікативної функції є центральним поняттям цієї теорії.

3.1 *Скопос, мета, намір, функція, адекватність, завдання на переклад*

Згідно із *скопос-теорією*, основний принцип, який визначає вибір методу та стратегії в будь-якому процесі перекладу – це мета (*скопос*) усієї перекладацької взаємодії, яка відбувається між двома сторонами, що співпрацюють поверх кордонів мов і культур. Це означає, що рішення, які приймають учасники такої взаємодії, керуються комунікативними намірами особи, яка ініціювала цей процес (клієнт, замовник). Окрім терміна *скопос*, Г. Фермеєр використовує слова мета, намір і функція як синоніми. Щоб уникнути плутанини в поняттях, К. Норд (Nord [1988] 2005: 53) запропонувала базове розрізнення між наміром та функцією; вона визначає намір з погляду відправника, тоді як функцію з погляду одержувача, який використовує текст із конкретною метою. У ситуаціях,

коли відправник та одержувач належать до різних культур і мають різні очікування стосовно певного тексту чи типу тексту, це розрізнення стає особливо доречним. Хоча таке розрізнення й піддавали критиці, вказуючи, що намір відправника чи автора може бути складно виявити. Тому Г. Фермеєр уточнює, що він має на увазі «намір як його тлумачить читач чи аналітик».

В скопос-теорії вже не текст-джерело (як у моделях на основі еквівалентності), а функціональність цільового тексту або його адекватність (*Adäquatheit*) визначають засади оцінки перекладу. Адекватність – відносний термін; він описує якість стосовно конкретної цілі, яка в рамках скопос-теорії є передбаченою метою. Варто зауважити, що таке поняття адекватності кардинально відрізняється від інших випадків використання цього терміна, наприклад, в описовому (описовому) перекладознавстві (*Descriptive Translation Studies*), де адекватність пов'язана із нормами тексту-джерела.

Для того, щоб отримати адекватний цільовий текст перекладач потребує якнайбільше інформації про ситуацію, для якої необхідний переклад (включаючи цільову аудиторію). В ідеальному випадку ця ситуація визначається замовником у завданні на переклад. Якщо завдання не достатньо розгорнуте, воно може доповнюватися додатковою інформацією.

3.2 Текст як пропозиція інформації

Такий спосіб розгляду перекладу як опосередкованої міжкультурної взаємодії ґрунтується на відмінному загальному уявленні про те, що таке текст. Г. Фермеєр розглядає текст як пропозицію інформації, пропоновану адресатові, який потім обирає ті одиниці, які йому потрібні, та/або ті, які він може використати у власній культурно-специфічній ситуації. Отже, переклад – це пропозиція інформації для аудиторії цільової культури щодо іншої пропозиції інформації, спрямованої на аудиторію вихідної культури. В рамках такого підходу немає сенсу говорити про передачу «цього» значення «цього» тексту-джерела в «цьому» перекладі. Значення або функція тексту не є внутрішньо притаманними мовним знакам; їх не може просто добути будь-хто, хто володіє кодом. Текст роблять значущим його одержувачі. Різні одержувачі, чи навіть той самий одержувач у різні періоди часу, можуть віднайти різні значення у тому ж самому мовному матеріалі тексту. Отже, може бути стільки різних перекладів одного тексту-джерела, скільки існує цілей у цільовій культурі, яких може досягнути цільовий текст.

3.3 Інтертекстуальна та інтратекстуальна когерентність

Ця динамічна концепція значення і функції тексту загалом спільна для сучасних теорій літературної рецепції (*Rezeptionsästhetik*). Для того, щоб цільовий текст працював для конкретної цільової аудиторії перекладач повинен створити текст, який би відповідав нормам того, що Г. Фермеєр називає інтратекстуальною когерентністю (*intratextual coherence*) (Reiss & Vermeer 1984: 113), що означає, що цільова аудиторія повинна бути здатною його збагнути і що текст повинен бути для неї прийнятним (з погляду вимог завдання на переклад). З іншого боку, цільовий текст має зберігати певний зв'язок із відповідним текстом-джерелом. Це відношення Г. Фермеєр називає інтертекстуальною когерен-

тністю (*intertextual coherence*) (там же). Те, якої форми вона набуває, залежить як від тлумачення перекладачем вихідного тексту, так і від завдання на переклад. Одним із можливих видів інтертекстуальної когерентності може бути максимально близьке відтворення форми тексту-джерела (напр., при дослівному чи підрядковому перекладі), інший може бути адаптацією форми до норм та конвенцій цільової культури. Між цими двома полюсами можуть бути різні ступені подібності чи відмінності між цими двома текстами.

3.4 Культура та культурна специфічність

Поняття культури та культурної специфічності в *скопос-теорії* відіграють важливу роль. Поняття культури у Г. Фермеєра є динамічним, зосередженим на людських діях та поведінці, широким, в тому сенсі, що розглядає культуру як складну систему, яка визначає будь-які людські дії чи поведінку, включаючи мову, в якій кожне явище має своє місце у складній системі цінностей, а кожна особа є елементом системи просторово-часових координат (пор. Vermeer 1987: 28). Якщо вважати це правильним, то транскультурна діяльність повинна враховувати культурні відмінності з огляду на поведінку, оцінку та комунікативні ситуації. Культурно-специфічні одиниці поведінки або оцінки називають культурами.

4. Функціональні підходи до вишколу перекладачів

Незабаром після появи публікацій з *скопос-теорії* група перекладачів, які працювали з Г. Фермеєром, почали застосовувати цю теорію у навчанні перекладачів. Першими тут були Ганс Г. Геніг та Пауль Кусмаул з їхньою книжкою про стратегії перекладу (Hönig & Kusmaul 1982). В ній вони демонструють те, як функціональні стратегії приводять до належних вирішень перекладацьких проблем. Хоч їхні приклади взяті із німецько-англійських перекладів, та проблеми, які вони підіймають, явно не є мовно-специфічними і можуть зустрічатися в будь-якій ситуації перекладу, попри незначні відмінності через структури мов та культурні конвенції.

Якщо студентів готують до професійної діяльності, то вони повинні знати, що їм можуть замовляти різні види або типи перекладу. Вони повинні вміти трактувати завдання на переклад та відшукувати інформацію, що необхідна для створення практичних перекладів. Тому функціональна підготовка перекладачів спирається як на *скопос-теорію*, так і на потреби професійної практики.

Функціональний підхід також змінив і уявлення про процес перекладу. Перші моделі лінійного процесу, поділеного на два чи три етапи, замінила кругова модель із петлями зворотного зв'язку, де інтерпретація завдання на переклад – це початок процесу, а стандарт оцінки якості – кінець (Nord [1988] 2005: 39). У такому процесі доперекладацький аналіз тексту відіграє іншу роль. Замість встановлення стандартів для отримання еквівалентного цільового тексту він надає основу для порівняння пропозиції інформації вихідних текстів із «профілем» цільового тексту (тобто пропозицією інформації, яку очікують отримати в цільовому тексті, як це визначено завданням на переклад). Таке порівняння слугує основою для (а) вибору конкретного типу перекладу (напр., документа-

льного чи інструментального (орудного) перекладу (пор. Nord 1997b)), (б) ідентифікації проблем перекладу (пор. Nord [1988]2005: 176) та (в) цілісної розробки стратегій перекладу та процедур для вирішення перекладацьких проблем таким чином, щоб цільовий текст досягнув бажаних комунікативних функцій.

В такій моделі перекладацькі помилки (translation “errors”) та погрішності вже не вважаються мовними недоліками, спричиненими недостатнім рівнем володіння мовою перекладачем, а мають визначатися з погляду мети процесу чи результату перекладу (див. напр., Schäffner 1997). З такого погляду помилка перекладу – це «нездатність виконати будь-яку із вказівок, передбачених завданням на переклад» (Nord [1988]2005: 187).

5. Функціональні підходи до одночасного перекладу

Якщо скопос-теорія – це загальна теорія перекладу, то вона має застосовуватися як до письмового, так і до усного перекладу. Франц Пехгакер, практикуючий перекладач-синхроніст та професор Віденського університету в Австрії, спробував включити синхронний конференц-переклад (simultaneous conference interpreting) в межі скопос-теорії, зосередившись на конкретних аспектах, за яких в конференц-перекладі доводиться мати справу зі *скопосом*, інтратекстуальною когерентністю та культурою. Опіраючись на об'ємний корпус автентичних матеріалів конференцій, Пехгакер представляє достатньо свідчень того, що функціональний підхід справді можна використовувати в одночасному перекладі, коли конференція розглядається як свого роду гіпертекст. Окрім окремих промов та коментарів синхроніст повинен враховувати також значну кількість невербальної звукової та візуальної інформації, включаючи слайди, діапозитиви, роздатковий матеріал, а також жести і мову тіла доповідача, тоді як його власні можливості висловлення обмежуються вербальною та паравербальною діяльністю. Отже, *скопос* дій усного перекладача загалом визначається гіпертекстом конференції (пор. Röchhacker 1995).

6. Функціональні підходи до перекладу конкретних типів текстів

Широко визнається можливість застосування функціональних підходів до прагматичних текстів, що очевидно не є справедливим стосовно художнього та біблійського перекладів. В останні роки була здійснена низка досліджень саме таких «особливих випадків», включаючи переклад текстів з права, коли різні науковці застосовували розрізнення між документальним та орудним перекладами (напр., Prieto Ramos 2002). Переклад оперних лібрето, пісень, мюзиклів, дубляж та субтитрування кінофільмів, а також переклад коміксів стали об'єктом дослідження ряду науковців, таких як Клаус Кайдл (*Klaus Kaindl*) чи Міра Кадрич (*Mira Kadrić*), що групуються навколо Мері Снел-Горнбі (*Mary Snell-Hornby*) у Віденському університеті, які у своїх розвідках продемонстрували, що функціональний підхід є цінним знаряддям і для цих царин також.

6.1. Художній переклад

Досі у царині художнього перекладу було виконано лише кілька досліджень з позицій функціоналізму (напр., Nord 1997a). Цікавий експеримент про-

вів бразильський дослідник та перекладач художньої літератури Маурісіу Мендонса Кардозу, який зробив два різні переклади новели Теодора Шторма *Der Schimmelreiter* («Вершник на сивому коні»), документальний та орудний, які були видані разом в одному книжковому футлярі. Документальний переклад (*A assombrosa história do homem do cavalo branco*) був орієнтований на текст-джерело, тоді як інший (*O centauro bronco*) переносить історію із Північної Німеччини в бразильські сертани (малонаселені пустельні райони внутрішньої Бразилії). Обидві версії називаються «перекладами», а основна ідея полягала в тому, щоб випробувати межі можливостей функціонального перекладу.

6.2. Переклад Біблії

Різні версії Біблії для конкретних аудиторій (дітей, молоді, осіб з вадами зору, тощо) чи конфесій – цілком звична справа. Ці версії – це, зазвичай, адаптації існуючих традиційних перекладів. Бергер і Норд у своєму німецькому перекладі Нового Заповіту та ранньохристиянських апокрифічних текстів із самого початку виходили із функціоналістських поглядів. Ідея полягала в тому, щоб зробити документальний переклад, який би представляв давні тексти у всій їхній відмінності як свідчення віддаленої культури, роблячи їх доступними для освіченої дорослої непрофесійної аудиторії. Для того, щоб подолати розходження між двома культурами в текст акуратно вводилися експлікації, позаяк перекладачі намагалися по можливості уникати зносок, та адаптували стиль до стандартів читабельності сучасної німецької прози, не зменшуючи при цьому незвичності самого повідомлення (пор. Nord 2003a).

7. Етичні аспекти

Саме в перекладі текстів з високим статусом завдяки імені автора чи дражливих текстів найбільш відчутна потреба в етичних нормах. Т. зв. правило скопосу – «мета перекладу визначає перекладацькі дії» – не містить жодних обмежень щодо можливих призначень. Текстом-джерелом можна маніпулювати так, як вважають за необхідне клієнти (або перекладачі). В загальній теорії ця концепція може бути достатньо прийнятною, оскільки завжди можна стверджувати, що загальні теорії не мусять бути прямо застосовними. Але практика перекладу відбувається у конкретних ситуаціях у конкретних культурах; і будь-яке застосування загальної теорії, чи то до практики, чи то до навчання, має враховувати специфічні культурні умови, за яких перекладається текст.

Якщо поглянути на історію перекладу, то побачимо, що уявлення про те, що таке переклад або чим він повинен бути, обумовлюються культурою та можуть змінюватися. Згідно з їхніми уявленнями про переклад, читачі можуть очікувати, наприклад, що цільовий текст точно передає слова автора; інші ж можуть хотіти, щоб вони відтворювали намір автора, навіть якщо це вимагатиме зміни слів; ще інші можуть хвалити архаїзовані переклади або ж такі, які є зрозумілими, читабельними текстами; а сама концепція перекладу може навіть відрізнятися в залежності від типу тексту. Перекладач, який про це знає, діє як відповідальний посередник між клієнтом, цільовою аудиторією та автором тексту-джерела. Це не означає, що перекладачі завжди повинні робити те, чого

очікують інші. Це просто означає, що перекладач повинен передбачити будь-яке непорозуміння чи комунікативний конфлікт, які можуть виникнути через відмінні перекладацькі концепції, та знайти спосіб їх уникнути чи вирішити.

Враховуючи таку відповідальність, яку перекладачі несуть перед своїми партнерами по взаємодії (та перед собою), К. Норд впровадила у функціоналізм концепцію *лояльності* (Nord [1988] 2005: 32). Лояльність – це міжособистісна категорія, яка стосується соціальних відносин між людьми. У загальній моделі лояльність – це пропуск, який при виконанні конкретного перекладного завдання заповнюється вимогами культурно-специфічної концепції перекладу, особливо там, де вихідна та цільова культури мають різні погляди на те, що перекладач повинен чи не повинен робити. Перекладач – це посередник, а посередництво не може означати нав'язування поняття однієї культури членам іншої.

Принцип лояльності, таким чином, додає дві важливі характеристики до функціонального підходу. Оскільки він зобов'язує перекладача враховувати відмінності між культурно-специфічними поняттями перекладу, то перетворює *скопос-теорію* в антиуніверсалістську модель, а оскільки він примушує перекладача поважати індивідуальні комунікативні наміри відправника, наскільки їх можна визначити, то зменшує приписний характер *скопос-теорії*.

8. Поточні та майбутні дослідження з функціоналізму

Оскільки більшість основоположних текстів щодо функціоналізму були протягом перших двох десятиліть доступні лише німецькою мовою, функціоналістські дослідження обмежувалися німецькомовними дослідниками з Німеччини, Австрії та інших європейських університетів. Вони зосереджувалися передусім на навчанні та включали такі аспекти: (а) методику перекладу (доперекладацький аналіз тексту, аналіз помилок та оцінка, стратегії перекладу і типології перекладу), (б) розробку навчальних матеріалів (як, наприклад, довідників, підручників, посібників на основі конкретних мовних пар, напр., Schäffner & Wiesemann 2001), (в) підготовку перекладачів (див. Дидактика перекладу* (Translation didactics)), куди відносяться планування курсів (для рівнів бакалавра, магістра та аспіранта) та удосконалення кваліфікації і (г) перекладацьку компетенцію та її різні підкомпетенції (пор. Risku 1998). Останнім часом цими темами стала займатись дослідники по всьому світу.

Інша сфера, де дослідження функціоналістів виявилися доволі продуктивними, – це емпіричний аналіз культурної специфічності, включаючи (а) порівняльні жанрові дослідження норм та конвенцій за типами текстів у важливих для практики жанрах, напр., технічних* та наукових* текстів (пор. Schmitt 1989; Göpferich 1995), інформаційний брошур для туристів, наукової прози, (б) загальне порівняння стилю на основі функціональних мовленнєвих актів (пор. Nord2003b, стосовно іспанської та німецької мов), (в) конвенції невербальних характеристик текстів, напр., макет і верстка в перекладі (Schor 1993 і подальші праці) та (г) дослідження конкретних культурем, напр., маркерів ідеології в політичних текстах (Schäffner) або маркерів літературної іронії.

Оскільки одним із основних критичних зауважень на адресу скопос-теорії був (і залишається) її приписний характер, то орієнтація на аудиторію та реакція читача – це ті царини, де терміново потрібно більше емпіричних досліджень (як перше дослідження у цьому напрямі див. Nobs 2006, котра досліджувала, чого саме користувачі очікують від перекладних брошур для туристів).

Висновки

Скопос-теорія (і функціоналізм загалом) стали реакцією на мовно-орієнтованим концепції перекладу, що базувалися на понятті еквівалентності, які в 1960-1970-х рр. переважали не лише в Німеччині. Скопос-теорія привернула увагу перекладознавства до текстів як комунікативних подій, форма яких визначається ситуацією, в якій вони відбуваються, та особами, які їх використовують, а також нормами та конвенціями культури. Тому вона бере до уваги не структури мови, а умови комунікативної (взаємодії та потреби й очікування реципієнтів, звертаючи належну увагу на культурно-специфічні форми вербальної та невербальної поведінки, задіяні в перекладі. Скопос-теорія претендує на встановлення зв'язної теоретико-методологічної моделі для виправдання рішень перекладача в будь-якому типі чи формі перекладацького завдання. Етичний аспект її застосування розкриває концепція лояльності. Отже, функціоналізм виконує вимоги професійної практики щодо відповідальних, компетентних перекладачів, та закладає основи нового, позитивнішого іміджу перекладацької професії (детальнішу інформацію про найважливіші критичні зауваження щодо скопос-теорії скопосу див. Nord 1997a).

Література:

1. Gärferich S. A pragmatic classification of LSP texts in science and technology / Susanne Gärferich // Target. – 1995. – Vol. 7 (2). – P. 305–326.
2. Holz-Mänttari J. Translatorisches Handeln: Theorie und Methode / Justa Holz-Mänttari. –Helsinki : Suomalainen Tiedeakademia, 1984. –226 S.
3. Hönig H. G. Strategie der Übersetzung. Ein Lehr- und Arbeitsbuch / Hans G. Hönig, Paul Kußmaul. – Tübingen : Narr, 1982. –172 S.
4. Nida E. A. Toward a Science of Translating. With special reference to principles and procedures involved in Bible translating / Eugene A. Nida. – Leiden : Brill, 1964. – 331 p.
5. Nobs M.-L. La traducción de folletos turisticos. ¿Qué calidad demandan los turistas? / Marie-Louise Nobs. – Granada: Comares, 2006. – 176 p.
6. Nord Chr. Textanalyse und Übersetzen / Christiane Nord. –Heidelberg: Groos, 1988. – 313 S.
7. Nord Chr. Translating as a Purposeful Activity. Functionalist Approaches Explained / Christiane Nord. –Manchester : St. Jerome, 1997a. – 160 p.
8. Nord Chr. A functional typology of translations / Christiane Nord // Text Typology and Translation / Anna Trosborg (ed.). – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins, 1997. – P. 43–66.

9. Nord Chr. What about function(s) in Bible Translation? / Christiane Nord // ATA Chronicle. – 2003a. – Vol. 38, 03/2003. – P. 34–38.

10. Nord Chr. Kommunikativ handeln auf Spanisch und Deutsch. Ein funktionaler übersetzungsorientierter Sprach- und Stilvergleich / Christiane Nord. – Wilhelmsfeld : Egert, 2003b. – 459 S.

11. Pöchhacker F. Simultaneous interpreting: a functionalist perspective / Franz Pöchhacker // Hermes – Journal of Linguistics. – 1995. – Vol. 14. – P. 31–53.

12. Prieto Ramos F. Beyond the Confines of Literality: A Functionalist Approach to the Sworn Translation of Legal Documents / Fernando Prieto Ramos // Puentes. – 2002. – № 2. – P. 27–35.

13. Reiss K. Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik – Kategorien und Kriterien für eine sachgerechte Beurteilung von Übersetzungen / Katharina Reiss – Munich : Hueber, 1971. – 124 S.

14. Reiss K. Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie / Katharina Reiss, Hans J. Vermeer. – Tübingen : Niemeyer, 1984. – 245 S.

15. Risku H. Translatorische Kompetenz. Kognitive Grundlagen des Übersetzens als Expertentätigkeit / Hanna Risku. – Tübingen : Stauffenburg, 1998. – 294 S.

16. Schäffner Chr. From 'Good' to 'Functionally Appropriate': Assessing Translation Quality / Christina Schäffner // Current Issues in Language and Society. – 1997. – Vol. 4 (1). – P. 1–5.

17. Schäffner Chr. Annotated Texts for Translation: English – German / Christina Schäffner, Uwe Wiesemann. – Bristol: Multilingual Matters, 2001. – 304 p.

18. Schmitt P. A. Kulturspezifik von Technik-Texten: Ein translatorisches und terminographisches Problem / Peter A. Schmitt // Kulturspezifik des translatorischen Handelns / Hans J. Vermeer (ed.). – Heidelberg : Institut für Übersetzen und Dolmetschen, 1989. – S. 53–87.

19. Vermeer H. J. Ein Rahmen für eine allgemeine Translationstheorie / Hans J. Vermeer // Lebende Sprachen. – 1978. – Vol. 23. – S. 99–102.

20. Vermeer H. J. What does it mean to translate? / Hans J. Vermeer // Indian Journal of Applied Linguistics. – 1987. – Vol. 13(2). – P. 25–33.

21. Wright G. H. von. An Essay in Deontic Logic and the General Theory of Action / Georg Henrik von Wright. – Amsterdam : North Holland, 1968. – 110 p.

РОЗДІЛ 4. ДЕСКРИПТИВНЕ ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

Дескриптивне (описове) перекладознавство, також відоме як Полісистемний підхід, Маніпуляційна школа, «вісь Тель-Авів – Льовен», Дескриптивна, або Емпірична, або Системна школа, або Група з Нижніх країн (Історичні Нідерланди), співвідноситься з описовим, емпіричним, міждисциплінарним та орієнтованим на цільову мову/культуру підходом до дослідження перекладу, особливо зосереджуючись на його ролі в історії культури. Вперше цей підхід склався на початку 1970-х років, набув сили у 1980-х та досягнув різкого підйому у 1990-і роки, й все ще має істотний вплив серед низки науковців, які прагнуть «вивчати переклад як культурно-історичне явище, досліджувати його контекст та обумовлюючі чинники, шукати основи, які можуть пояснити чому є те, що є» (Hermans 1999: 5). Хоча дескриптивне перекладознавство часто ототожнювали з вивченням художнього перекладу, особливо на ранніх етапах, воно розгалузилося в кількох напрямках, включаючи, серед інших, технічний, аудіовізуальний та усний переклади.

1. Визначення та сутність дескриптивного перекладознавства

Автор назви цієї дисципліни англійською мовою (*“Translation Studies”*), а також її найвпливовішої схеми, Джеймс Голмз, американський науковець, що працював в Амстердамі, наголошував, що «було б нерозумно й далі продовжувати посилалися на наукову дисципліну за предметом її дослідження», бо мапа це не те саме що територія, а неспроможність розрізнити ці два поняття здатна внести додаткову плутанину (Holmes 1988/2000: 173–174). Демонстративно починаючи зі слова *“science”* («точна наука») і роздумів про точні та гуманітарні науки і їх зв'язок з новою дисципліною, в основоположній статті від 1972 року під назвою «Визначення та сутність перекладознавства» (*“The Name and Nature of Translation Studies”*) Голмз також пояснює свій вибір саме слова *“studies”* в англійській назві, як спосіб експліцитно віднести цю дисципліну до наук гуманітарних. Як область чистого дослідження, тобто дослідження, яке здійснюється заради себе самого, перекладознавство далі визначається як емпірична наука з подвійною метою: «описувати явище перекладу як процесу, так і результату, як вони проявляються в світі нашого досвіду» та, спираючись на такі дослідження, встановлювати загальні принципи, за допомогою яких ці явища можливо і пояснити, і передбачити (Holmes 1988/2000: 176). Схема Голмса спершу поділяє перекладознавство на «чисте» і прикладне (яке включає дидактику перекладу, критику перекладу, створення довідників, посібників та інших допоміжних засобів для потреб перекладу, розробку політики перекладу). Чисте перекладознавство далі ділиться на дві гілки: дескриптивне перекладознавство (метою якого є описувати явища та процес перекладу) та теорію перекладу (метою якої є пояснювати та передбачувати явища, і таким чином створювати загальну та часткові теорії перекладу).

За Голмзом, гілка дескриптивного перекладознавства (ДП) містить три основні види дослідження. Дескриптивне перекладознавство орієнтоване на про-

дукт зосереджується на описі окремих перекладів, порівняльному описі кількох перекладів одного й того самого джерельного тексту (або на ту ж саму мову, або на різні мови) і описі крупних масивів перекладів, що привело на початку 1990-х років до аналізу корпусів у перекладознавстві. Дескриптивне перекладознавство орієнтоване на функцію досліджує радше контексти, ніж перекладені тексти, вивчаючи функцію, вплив та значення перекладів у цільовому контексті; коли, де і які тексти перекладалися і аналізуючи дію перекладів на контексти, що разом із впливом П'єра Бурдьє та інших соціологічних моделей, призвело до зосередження уваги на соціології перекладу. Дескриптивне перекладознавство орієнтоване на процес спрямоване на систематичний опис того, що відбувається у голові перекладача, коли він перекладає, що породило психологію перекладу, а також можливо охопило опрацювання більш свідомих процесів прийняття рішення, вибір глобальних стратегій чи організацію перекладацьких служб. У одному висловлюванні, що виявиться релевантним для подальшої еволюції і обговорення ДП, Голмз надає великого значення необхідності збереження чистого перекладознавства незалежним від будь-яких прикладних цілей. (Holmes 1988/2000: 176).

2. Маніпуляційна школа

У 1980-і роки група науковців, у тому числі Раймонд ван ден Брук (Raymond van den Broeck) (Антверпен), Тео Германс (Theo Hermans) (Ворік та Лондон), Джеймс С. Голмз (Амстердам), Жозе Ламбер (José Lambert) (Льовен), Андре Лефевр (André Lefevere) (Антверпен та Остін) та Гідеон Туру (Gideon Tougu) (Тель-Авів), проводила під впливом полісистемної теорії ізраїльського науковця Ітамара Евен-Зогара, опублікованої в *Papers in Historical Poetics* («Працях з історичної поетики») (1979), дескриптивні дослідження перекладу, більш усього приділяючи увагу перекладній художній літературі.

Три плідні конференції, що відбулися в Льовені (1978), Тель-Авіві (1978) та Антверпені (1980), також долучили кількох інших учасників, чий імена асоціюються з цією групою, таких як Сьюзан Баснет (Susan Bassnett) (Ворік), Катрін ван Брагт (Katrin van Bragt) (Льовен), Лівен Д'юльст (Lieven D'hulst) (Льовен), Зогар Шавіт (Zohar Shavit) (Тель-Авів), Марія Тимочко (Maria Tymoczko) (Масачусетс) чи Шеллі Ягалом (Shelly Yahalom) (Ворік та Лондон. Пізніше до групи, серед інших, приєдналися Дірк Делабастіта (Dirk Delabastita) (Льовен та Намюр), Саліха Пакер (Saliha Paker) (Стамбул) та Тереза Хіун (Theresa Huun) (Торонто) (Hermans 1999: 12). Кажуть, що ДП, як нова дескриптивна і системна парадигма в перекладознавстві, склалося у 1980-і роки завдяки внеску цих науковців.

1985 року за редакції Тео Германса вийшов збірник статей під назвою *The Manipulation of Literature* («Маніпуляція літературою»), що провістив нову парадигму у дослідженні художнього перекладу і дав назву «Маніпуляційна група» чи «Маніпуляційна школа» підходу, що орієнтований на цільову культуру, у відповідності з яким «всі переклади передбачають певну ступінь маніпуляції з текстом-джерелом заради певної мети» (Hermans 1985: 11) внаслідок або свідо-

мих виборів, зроблених перекладачем, або обмежень цільової системи. Згідно з цією групою науковців, дескриптивне дослідження перекладної літератури повинне порвати з припущеннями оціночного та орієнтованого на джерело «загальноприйнятого підходу до художнього перекладу», який базується на пріоритеті (наївно-романтичної поняття) «першоджерела» і судженні про переклад як вторинний і загалом другорядний, схильний до помилок і такий, що неадекватно відтворює це джерело.

Іншими важливими віхами в цьому протистоянні прескриптивним, орієнтованим на текст-джерело, формальним і атомістичним підходам до дослідження перекладу також стали новаторські ідеї Гідеона Турі, раніше викладені у книжці *In Search of a Theory of Translation* («У пошуках теорії перекладу») (1980), Джеймса Стратона Голмза, викладені у посмертно опублікованому збірнику *Translated!* («Перекладено!») (1988) та праці Жозе Ламбера, які пізніше були видані у збірнику *Functional Approaches to Culture and Translation* («Функціональні підходи до культури та перекладу») (Delabastita et al. 2006). Праця Тео Германса *Translation in Systems* («Переклад в системах»), що побачила світ у 1999 році, пропонує (вже експліцитно) критичний та докладний огляд основних положень та результатів розвитку цього підходу.

У 1989 році були створені два важливі канали комунікацій: науковий журнал *Target* та *CE(T)RA*. Журнал *Target: International Journal of Translation Studies* («Ціль: міжнародний журнал з перекладознавства»), створений Жозе Ламбером та Гідеоном Турі, став інформаційним каналом для публікації статей, в яких, у переважній більшості, застосовувався саме цей підхід до дослідження перекладу. Ще одним додатковим каналом поширення ДП, особливо серед молодих науковців, стала *CETRA* (*Centre for Translation Studies* – «Центр перекладознавства»), спочатку називалася *CERA*, спеціальна дослідницька програма, заснована Жозе Ламбером у Льовенському університеті, яка з 1989 року пропонувала докторантам щорічні міжнародні інтенсивні курси (з 1997 по 2006 роки місцем проведення цих курсів було містечко Мізано-Адріатико в Італії).

3. Методологія опису перекладів

Дослідження «перекладеного тексту як такого» і розгляд характерних рис, що лежать в основі його природи (Hermans 1985: 12–13) потребувало розробки спеціальної методології для порівняльного аналізу джерельного і цільового текстів, а також їхніх відповідних літературних систем, що й було викладено в статті Жозе Ламбера та Гендріка ван Горпа “*On Describing Translations*” («Про описування перекладів») (Lambert and van Gorp 1985). Спираючись на полісистемну теорію та використовуючи комунікативний підхід до перекладу, автори цієї публікації вказують на основні параметри явищ перекладу і пропонують комплексну мережу відносин між літературними системами, яку варто розглядати в дескриптивному дослідженні художнього перекладу. Такий розгляд вимагає збору інформації про автора, текст та читача як в джерельній, так і в цільовій системах, з тим, аби побудувати схему, яка складається з чотирьох класів: попередньої інформації (про назву, титульні сторінки, метатексти і загальні

перекладацькі стратегії, що ведуть до створення гіпотез на макро- та на мікро-структурному рівнях); макрорівневої інформації (що складається з інформації про поділ тексту, назви та пред'явлення частин, дій, внутрішніх нарративних структур, сюжету драми чи поетичної форми, а також авторського коментарю, що ведуть до гіпотез про мікроструктуру); мікрорівневих даних (включаючи вибір слів, домінуючі граматичні форми та формальні літературні структури, форми передачі мовлення, нарративну точку зору, модальність та рівні мови, що ведуть до перегляду макро-структурних даних); та системні контекстні дані (включаючи контрасти між макро- та мікро- рівнями, а також інтертекстуальні та інтерсистемні відносини). Попри свою гіпотетичність та неповноту, ця системна схема, як вказують автори, повинна допомогти у розгляді системного характеру явищ перекладу, і, рухаючись від окремих текстів, перекладених окремими перекладачами, до більших корпусів і серій проблем, повинні зробити можливим вивчення як індивідуальних, так і колективних норм, моделей та діяльності.

4. Дескриптивне перекладознавство та поза його межами

Чи не найвагомішим внеском в ДП є внесок Гідеона Турі – особливо його книжка *Descriptive Translation Studies and Beyond* («Дескриптивне перекладознавство та поза його межами») (1995), яка, в свою чергу, побудована на деяких його попередніх працях – завдяки його акценті на необхідності активізувати описові дослідження: «жодна емпірична наука не може заявляти про повноту наукових даних та (відносну) автономію, допоки вона не розвине відповідну дескриптивну гілку» (Toury 1995: 1). Маючи на увазі завдання емпіричної науки, Турі прагне до «системної гілки, що виходить з чітких вихідних положень і озброєна методологією та науково-дослідницькими методами, що є максимально експліцитними і виправданими в межах самого перекладознавства» (Toury 1995: 3). При окресленні конкретної методології для ДП враховуються інтерсуб'єктивність (спільність досвіду взаємодіючих суб'єктів і загальнозначимість його результатів), порівнянність та відтворюваність. Ототожнюючи перекладознавство з тим, що Голмз назвав чистим перекладознавством, але приймаючи поділ його Голмзом на дескриптивне перекладознавство та теоретичне перекладознавство, Турі саме на ДП й зосереджує свою увагу. Він визначає його як дослідження того, що переклад «ДІЙСНО охоплює, за різних конфігурацій обставин, наряду з ПРИЧИНАМИ цього охоплення» (Toury 1995: 15), і наголошує, що врахування взаємозалежності трьох типів дескриптивного дослідження, запропоноване Джейсом Голмзом («орієнтовані на функцію, процес та продукт») є обов'язковим для цілей пояснення явищ перекладу (Toury 1995: 11). Турі також говорить про обоюсторонній характер зв'язків ДП та теорії перекладу, оскільки «ретельно виконані дослідження чітко визначених корпусів або наборів завдань є найкращим способом перевірки, спростування і особливо внесення змін і доповнень в саму теорію, в межах якої ці дослідження проводяться» (Toury 1995: 1). Однак, саме ДП потребує розвитку з метою опису, розуміння та пояснення регулярних фактів, які є характерними для явища перекладу.

Найважливіші для ДП пропозиції, які вніс Турі, це – тлумачення цього підходу як описово-пояснювального та міждисциплінарного; визначення предмету його дослідження, припустимих (здійснимих) перекладів як результату підходу, що орієнтується на цільову культуру; пропозиція трьох- етапної методології в ДП; обумовлене контекстом нове визначення поняття еквівалентності як описового поняття; формулювання норм перекладу (поняття, що для позиції Турі є центральним) як уособлення підходу, що орієнтується на цільову культуру; та формулювання теоретичних (можливо, універсальних) законів перекладацької діяльності, як мети поза дескриптивними дослідженнями (Toury 1995: 5).

4.1. Опис та пояснення

Як реакція на спекулятивні приписові (прескриптивні) дослідження, ДП визначається Турі (1995) як таке, що має на меті створення систематичних вичерпних описів того, «чим він [переклад], як виявляється, є В ДІЙСНОСТІ» (Toury 1995: 32). Розглядаючи взаємозалежність перекладу як продукту, процесу та функції та пов'язуючи регулярні ознаки, встановлені за допомогою таких описів, з соціокультурним контекстом, що обмежує їх, ДП також прагне як зрозуміти, так і пояснити описані регулярні ознаки. Встановлення відносин наслідків, взаємозв'язку чи причини між результатами та перемінними контексту також виконується з ціллю створення досконаліших визначень імовірних теоретичних законів, здатних передбачити, чим переклад може бути за певної конфігурації умов.

4.2. Мультидисциплінарний підхід

Попри те, що завжди наголошувалося на необхідності розробки для ДП спеціальної методології, така методологія може бути лише мультидисциплінарною, оскільки «переклад стосується дуже багато галузей знань» (McFarlane 1953: 93). Ще Голмз указував, що текстуальні ознаки мають аналізуватися на тлі мовної контекстуальності [процесу взаємодії текстів з врахуванням вертикального контексту, тобто інформації загальнокультурного плану, наявність якої передбачається у читача], літературної інтертекстуальності [існування тексту в іншому тексті, в культурному контексті, функціонування тексту в складному дискурсі, зв'язки і відносини тексту з іншими текстами в тій чи іншій культурі] та соціо-культурної ситуативності [прив'язки тексту до комунікативної ситуації] (Holmes 1988/2000). Турі стверджує, що ДП повинно зосередитися на тому, яким переклад є і які функції виконує, та на контекстуальних причинах того, яким він є і які функції виконує. Хоча цей підхід і включає дослідження на мікро-текстуальному рівні, він все ж чітко акцентує необхідність зосереджувати увагу на ширшій картині, щоб висвітлити, як переклад (як продукт, процес та функція) пов'язаний із соціокультурним контекстом, в якому він відбувається. А лише мультидисциплінарний підхід може прагнути до того, щоб вмістити широкий спектр різних явищ, які впливають на переклад.

4.3. Підхід орієнтований на цільову систему

Такий дескриптивний опис «повинен починатися з емпіричного факту, тобто з самого перекладеного тексту» (Hermans 1985: 13). В найвідомішому з своїх висловлювань: «Переклади – це факти цільової культури» (Toury 1995:

29). Такого роду твердження стали справжньою революцією на кшталт Коперниківської, спричинивши переорієнтацію в дослідженнях перекладу, які до того часу зосереджувалися головним чином на тексті-джерелі, як критерії для оціночного аналізу цільового тексту, який мав просто відтворювати джерело. Таким чином, Турі постулював, що контекст навколо перекладу – це контекст цільової культури, і цільовий текст, як такий, має завжди тлумачитися як результат обмежень і впливів такого цільового контексту, або як причина запровадження змін в цільову систему. Такі пропозиції для ДП означали зміну парадигми від неісторичних приписів стосовно того, яким переклад має бути, до опису того, яким переклад є в конкретному історичному контексті. В результаті увага змістилася з порівняння джерельного і цільового текстів до вивчення взаємозв'язків між цільовими текстами та між цільовими текстами і їх контекстом, цільовою культурою.

4.4. Припустимі переклади

Та в своєму орієнтованому на цільову культуру підході Турі зайшов навіть далі. Для ДП визначення перекладу як власне об'єкту вивчення є центральним, а Турі перетворив це поняття на відносне або, за словами Германса, «на невизначене» (“*undefines*”) (Hermans 1999: 46), зробивши дефініцію перекладу результатом соціо-культурного цільового контексту. Турі захищає «загальне в рамках цільової культури поняття припустимого перекладу», (хай і визначеного, як стверджують декотрі, прагматично і тавтологічно), як «будь-яке висловлювання на мові перекладу, яке видається чи сприймається як переклад в межах цільової культури на будь-якій підставі», зробивши у такий спосіб і псевдопереклади доречним об'єктом дослідження (Toury 1995: 32–33).

Це поняття припустимого (*assumed*) (здійсненого, ймовірного) перекладу виходить з трьох постулатів: існування джерельного тексту; існування попереднього трансферу (переносу) деяких ознак джерельного тексту в цільовий текст; і, внаслідок цього процесу, існування множини відносин, що пов'язують перекладений текст з його джерельним текстом.

Такий підхід не виключає розгляду тексту-джерела, та він дійсно зміщує акцент на цільовий текст як продукт, на його функцію в цільовій культурі і на процес, який веде до його породження. Як такий, він також зміщує акцент на спосіб, з а допомогою якого перекладач, як представник цільової культури, долає контекстуальні обмеження, що властиві цільовій культурі, в її історичних, географічних, соціальних та ідеологічних координатах.

Будь-яке дескриптивне дослідження, в результаті, показуватиме цільову культуру, оскільки власне самовизначення культури в рамках міжкультурних відносин видається способом, за допомогою якого приймалися перекладацькі рішення. Через те переклад «представляє інтерес, тому що пропонує безпосередні факти упередженості сприйняття. Культури, громади, групи інтерпретують своє самовідчуття стосовно інших і регулюючи канали контакту із зовнішнім світом» (Hermans 1999: 95). Місце, яке займатиме переклад, чи то в престижному канонізованому центрі чи на маргінесах цільової культури визначатиме як

переклади створюються і розкриватиме владні відносини між джерельною та цільовою культурами.

4.5. Еквівалентність як дескриптивне поняття

ДП відкидає традиційну, неісторичну, інваріантну, ідеальну та прескриптивну концепцію еквівалентності і замінює її на функціонально-обумовлену, історично-обумовлену, мінливу, емпіричну та дескриптивну концепцію відносин між джерельним та цільовим текстами. Ця головна зміна стосується поняття еквівалентності, яке традиційно визначалося апріорно, коли, замість того, щоб будувати визначення перекладу залежним від еквівалентності, Турі змінив їх ролі на звороті і констатував, що «перекладом буде будь-який текст цільовою мовою, який представляється чи чи вважається перекладом в межах самої цільової системи на будь-якій підставі» (Toury 1995: 27). Якщо текст А вважається перекладом тексту Б, тоді, згідно з Турі, еквівалентність – це співвідношення між ними, яке виявлятиме змінну інформацію, яка визначається і приймається цільовим контекстом. Відношення еквівалентності, таким чином, заздалегідь припускаються, і будь-яке дескриптивне дослідження буде спрямоване на представлення різних ознак, прийнятих за допомогою функціональної еквівалентності. Інверсія традиційних відношень між еквівалентністю та перекладом також призводить до нового визначення перекладознавства, бо, замість того, щоб починати з апріорного визначення еквівалентності, її встановлення стає уособленням дескриптивного процесу, щойно визнається, що «ознаки зберігаються і відтворюються в матеріалі цільовою мовою, не тому що вони важливі у якомусь внутрішньо притаманному їм сенсі, а тому що їм приписується важливість з точки зору реципієнта» (Toury 1995: 12).

4.6. Трьох-етапна методологія

З метою дослідження перекладів як фактів культури, Турі пропонує трьох-етапну методологію: по-перше, виявити і описати тексти, які в цільовій культурі вважаються перекладами; по-друге, здійснити порівняльний аналіз джерельного та цільового текстів, накладаючи сегменти цільового тексту на відповідні сегменти джерельного тексту (хоча проміжний критерій, що підтримує таке порівняння, залишається моментом суперечливим); і, по-третє, встановити регулярні закономірності, що проявляються завдяки перекладацьким трансформаціям, та сформулювати узагальнення стосовно норм еквівалентності перекладу, які визначаються як діючі в цільовій культурі моделі перекладу, окреслюючи їх значення для майбутніх перекладних творів (Toury 1995: 36–39, 102). А перекладач ототожнюється з суспільно-історичним посередником, чиє узгодження з контекстуальними обмеженнями чи спонуканнями, а також проспективною функцією цільового тексту розкривається, головним чином, за допомогою змін, застосованих у перекладі, які, внаслідок цього, стають найважливішими джерелами інформації в дослідженні норм перекладу.

Отже, Турі, таким чином, встановлює, як об'єкт першого порядку, перекладені тексти та корпуси перекладених текстів, які слід вивчати для того, щоб розкрити взаємозалежність продукту, процесу та функції в цільовій культурі; крім того, тексти про переклад є також прийнятними об'єктами дескриптивних

досліджень, із застереженням про їх імовірний приписний (прескриптивний) характер. Констатуючи, що саме норми перекладацької еквівалентності, які чинні в цільовій культурі, і визначають, за типом і ступінню, еквівалентність, прийняту в реальних перекладах, Турі характеризує інший фундаментальний крок для того роду дескриптивних досліджень, які він захищає. Дослідження норм, як невидимого об'єкту другого порядку, є визначальним для встановлення того, як реалізується функціонально-обумовлений постулат еквівалентності.

4.7. Норми перекладу

Згідно з Турі (1995: 53–64), стати перекладачем передбачає навчитися відігравати певну соціальну роль у відповідності до набору інтерсуб'єктивних (загальних) норм перекладу, чинних в певному культурному середовищі і застосовуваних до всіх видів перекладу. Ці норми визначаються як «переклад спільних для суспільства цінностей чи ідей – стосовно того, що є правильним чи неправильним, адекватним чи неадекватним – в директиви діяльності, які визначають поведінку в конкретних ситуаціях та застосовувані в них (Toury 1995: 54–55). Як інтерсуб'єктивні елементи, норми займають середнє місце на шкалі соціально-культурних обмежень, які варіюються з точки зору нормативної сили або дієвості, (між двома полюсами, які займають відповідно загальні відносно абсолютні правила та індивідуальні відмінні риси), а також з часом, з точки зору як сили, так і чинності.

Турі запропонував для розгляду три типи норм перекладу: початкові або вихідні норми (*initial norms*) – йдеться про семіотичний пріоритет, а не про пріоритет черговості – (що віддають перевагу вибору або на користь адекватності – слідуванню нормам культури-джерела – або на користь прийнятності перекладу (*assessability*) – дотримання норм цільової культури); попередніх або прелімінарних норм (*preliminary norms*) (що визначають політику перекладу стосовно вибору текстів чи типів текстів для перекладу чи стосовно ступеня терпимості до непрямих перекладів, коли звертаються до текстів-посередників (перекладу не з мови оригіналу)); та операційні або практичні норми (*operational norms*) (що включають як матричні норми, які стосуються ступеня повноти перекладу, сегментації та розміщення тексту, так і текстуально-мовні норми, які визначають вибір текстуально-мовного матеріалу, який буде поміщений в текст перекладу для заміщення матеріалу з тексту-джерела).

4.8. За межами ДП – від норм до законів

За словами Турі, «як тільки застосовність точної науки до складних проблем, що пов'язані з перекладом, приймається по суті, то тоді відсутні жодні причини для того, чому формулювання законів не повинно й тут також позначити обрій» (1995: 259). Приймаючи на озброєння цілі точних наук, ДП має на меті описувати явища перекладу для того, щоб їх зрозуміти та пояснити, і шляхом виявлення регулярних закономірностей зробити глобальні висновки та сформулювати імовірнісні закони перекладацької діяльності, пов'язані з усіма змінами, що визнані релевантними (Toury 1995: 16).

Турі у порядку робочої гіпотези формулює два таких закони. Згідно із Законом зростання стандартизації «в перекладі текстами [сегменти тексту] текс-

ту-джерела нерідко перетворюються на реперторема [стандартні одиниці загальномовного репертуару] цільової мови» (Тоугу 1995: 268), або, інакше кажучи, знаки які, внаслідок того, що зустрічаються в тексті, мають в ньому ad hoc (на цей момент) значення, часто перекладаються як просто знаки, що належать до репертуару цільової культури, що визначається як множина кодифікованих одиниць, яким спільнота надає семіотичне значення. Або ще в одному формулюванні: сітка текстуальних відносин, що має місце в тексті-джерелі, в перекладі часто змінюється, а то й повністю ігнорується на догоду звичнішим варіантам, які пропонує репертуар цільової мови, або «чим перефрїйніше цей статус [перекладу], тим більше переклад буде прилаштовуватися до усталених зразків та репертуарів» (Тоугу 1995: 271). На периферії, менш престижному місцеположенні в межах системи, переклад прагнучим повторювати існуючі зразки; а в центрі, престижна позиція, перекладу дозволятиметься вносити в систему новації. Згідно з другим законом - Законом інтерференції, «у перекладі, явища, що властиві тексту-джерелу, часто переносяться в цільовий текст» (Тоугу 1995: 275). Або ж у переформульованій версії цього закону, враховуючи відносини престижу та влади між культурами та мовами, підмічається, що «терпимість до інтерференції (...) має тенденцію до зростання, коли переклад здійснюється з «великої» або «високопрестижної мови/культури, особливо коли цільова мова/культура є «малою» або «слабкою» у будь-якому іншому аспекті» (Тоугу 1995: 278).

Іноді стверджують, що підходи, названі культурним, ідеологічним, соціологічним, емпіричним, технологічним та глобалізаційним поворотами в перекладознавстві, замінили ДП, особливо починаючи з 1990-х років (Hermans 1999). Однак, дослідження перекладу, орієнтовані на ключові поняття, такі як закони (й універсалії), а особливо на впливове поняття норм перекладу, все ще носять ознаки дескриптивного підходу – хоча підходяща назва для деяких з цих регулярних закономірностей перекладацької діяльності, особливо термін «універсалія», залишаються досі питанням, що викликає суперечки.

5. Критика дескриптивізму

Окремі дослідники перейняли цей дескриптивний, орієнтований на цільову систему, підхід у дослідженні перекладу, утримуючись від «оціночних суджень при виборі предмета дослідження чи у представленні його результатів, і/або відмовлялися робити будь-які висновки у вигляді рекомендацій щодо «правильного» способу перекладу» (Тоугу 1995: 2), та в оцінці точного визначення тієї ролі, яку переклад зіграв в історії культури, та значення розгляду владних відносин всередині культури та між культурами й ідеології, як частини аналізу явища перекладу, який мотивований контекстом. Однак, ДП було піддане критиці за його позитивістське запозичення цілей точних наук та висування моделей, що на них базуються; за те, що воно не достатньо зосереджувало увагу на доречності владних взаємин та ідеології для аналізу міжкультурних та міжмовних взаємозв'язків в емпіричних дослідженнях явища перекладу (Niranjana 1992); за те, що не фокусувалося на перекладачеві як на акторі (агенті), що діє

за конкретної конфігурації обставин, або за те, що, будучи надто строго орієнтоване на цільову систему, не пропонувало додаткових пояснень перекладацької діяльності (Pym 1998); або за недостатні самокритичність та саморефлексивність (Arrojo 1998; Hermans 1999). Ця критика нерідко асоціювалася з її зв'язками з культурологічними, постколоніальними та гендерними дослідженнями, культурним матеріалізмом, квір-студіями, або загальнішою політичною мотивацією повернути увагу до етичних наслідків чисто діагностичного підходу до перекладу замість політично вмотивованої позиції, призначеної для прескриптивного втручання стосовно, наприклад, непомітності перекладача (Bassnett and Trivedi 1999; Simon 1996; Venuti 1995). Це розмежування, здається, виходить за межі раннього бінарного протиставлення дескриптивного (описового) і прескриптивного (приписного) підходів і сьогодні описується як таке, що має місце між раннім дескриптивним підходом, сучасним критичним дескриптивним підходом (із визнанням «повсюдності тлумачення та цінностей») та ідейними (ангажованими) підходами («які приписують, що перекладачі мають робити») (Brownlie 2003).

Вірним є те, що Голмз писав у захист чистого дослідження, яке «виконується заради самого себе, цілком у відриві від будь-якого безпосереднього практичного застосування (Holmes 1988/2000: 176); що Турі проголошував, що «це не справа наукової дисципліни (...) викликати зміни в світі нашого досвіду» (Toury 1995: 17); та що Германс підкреслював, що «першочерговим завданням дослідження перекладу є не прагнення втрутитися безпосередньо в практику перекладу заклавши норми чи приписи» (Hermans 1999: 65). Крім тлумачення таких висловлювань в поняттях чистого відходу від традиційного чи сучасного прескриптивізму, можуть бути наведені й інші, більш погоджені з контекстом часу, прочитання. З одного боку, такі висловлювання були зроблені тоді, коли перекладознавство все ще боролось за незалежність, і не лише від панівних приписних підходів, але й також від зосередженості на його прикладних відгалуженнях (Toury 1995: 2), і також нагально потребувало академічного визнання, у зв'язку з чим закономірність наголошення на його статусі як емпіричної (гуманітарної) науки була цілком зрозумілою. З іншого боку, орієнтованість ДП на цільову систему й особливо на те, що було сприйняте, як, імовірно, основний спадок Турі – поняття норм перекладу, як надзвичайно дієвої теоретичної області взаємодії між перекладом і контекстом – відкрило можливості для розгляду перекладу як суспільної діяльності, обмеженої діючими престижем та владними відносинами як в межах конкретних ситуацій цільової культури, так і в межах мережі міжкультурних зв'язків. Це також уможливило розгляд тієї ролі в культурі, яку відіграють окремі перекладачі та їхнє суспільне, ідеологічне та політичне втручання. Сам по собі, наголос на контекстуалізації [ув'язці діяльності з певною ситуацією] та нормах може тлумачитися як такий, що проклав шлях для установок, які здійснюють більш критичне, соціальне, ідеологічне та політичне втручання в практику перекладу та в перекладознавство.

Література:

1. Arrojo R. The Revision of the Traditional Gap Between Theory and Practice and the Empowerment of Translation in Modern Times / Rosemary Arrojo // *The Translator*. – 1998. – Vol. 4 (1). – P. 25–48.
2. Bassnett S. Postcolonial Translation: Theory and Practice / Susan Bassnett, Harish Trivedi. – London ; New York : Routledge, 1999. – 201 p.
3. Brownlie S. Distinguishing Some Approaches to Translation Research. The Issue of Interpretive Constraints / Siobhan Brownlie // *The Translator*. – 2003. – Vol. 9 (1). – P. 39–64.
4. Even-Zohar I. Papers in Historical Poetics / Itamar Even-Zohar. – Tel Aviv : Porter Institute for Poetics and Semiotics, 1979. – 101 p.
5. Hermans T. The Manipulation of Literature: Studies in Literary Translation / Theo Hermans (ed.). – London ; Sydney : Croom Helm, 1985. – 249 p.
6. Hermans T. Translation in Systems. Descriptive and System-Oriented Approaches Explained / Theo Hermans. – Manchester : St. Jerome, 1999. – 195 p.
7. Holmes J. S. Translated! Papers on Literary Translation and Translation Studies / J. S. Holmes. – Amsterdam : Rodopi, 1988. – 117 p.
8. Holmes J. S. The Name and Nature of Translation Studies / J. S. Holmes // *Translated! Papers on Literary Translation and Translation Studies*. – Amsterdam, 1988. – P. 66–80.
9. Lambert J. On describing translations / José Lambert, Hendrik van Gorp // *The Manipulation of Literature* / Theo Hermans (ed.). – London ; Sydney, 1985. – P. 42–53.
10. Lambert J. Functional Approaches to Culture and Translation. Selected Papers by José Lambert / Dirk Delabastita, Lieven D'hulst and Reine Meylaerts (eds). – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins, 2006. – 225 p.
11. McFarlane J. Modes of Translation / John McFarlane // *The Durham University Journal*. – 1953. – Vol. 45 (3). – P. 77–93.
12. Niranjana T. Siting Translation: History, Poststructuralism, and the Colonial Context / T. Niranjana. – Berkeley : University of California Press, 1992. – 216 p.
13. Pym A. Method in Translation History / Anthony Pym. – Manchester : St. Jerome, 1998. – 220 p.
14. Simon Sh. Gender in Translation: Cultural Identity and the Politics of Transmission / Sherry Simon. – London ; New York : Routledge, 1996. – 195 p.
15. Toury G. In Search of a Theory of Translation / Gideon Toury. – Tel Aviv : The Porter Institute, 1980. – 159 p.
16. Toury G. Descriptive Translation Studies and Beyond / Gideon Toury. – Amsterdam : John Benjamins, 1995. – 311 p.
17. Venuti L. The Translator's Invisibility / Lawrence Venuti. – London ; New York : Routledge, 1995. – 319 p.

Навчальне видання

ТЕОРІЯ ПЕРЕКЛАДУ

Частина перша

Для студентів 3-4 курсів факультету «Референт-перекладач»,
які навчаються за спеціальністю 035 Філологія (Переклад)

Автор-упорядник **КАЛЬНИЧЕНКО** Олександр Анатолійович

В авторській редакції

Відповідальна за випуск *Д. І. Панченко*
Комп'ютерний набір *О. А. Кальниченко*

Підписано до друку 27.06.2017. Формат 60×84/16.
Папір офсетний. Гарнітура «Таймс».
Ум. друк. арк. 3,72. Обл.-вид. арк. 4,52. Тираж 100 пр.

План 2016/17 навч. р., поз. № 8 в переліку робіт кафедри

Видавництво
Народної української академії
Свідоцтво № 1153 від 16.12.2002.

Надруковано у видавництві
Народної української академії

Україна, 61000, Харків, МСП, вул. Лермонтовська, 27.